

Bálványosvár és a nagypolitika (1456–1463)*

A Várdai és a losonci Dezsőfi család küzdelme a bálványosi uradalomért

1456. november 12-én V. László magyar és cseh király, Ausztria és Stájerország hercege, valamint morva örgróf, a Belső-Szolnok vármegyében fekvő Bálványosvárat és a hozzá tartozó, név szerint is felsorolt mezővárosokat és falvakat Várdai Istvánnak, Aladárnak és Miklós-nak, illetve losonci Dezsőfi ifjabb Lászlónak, Zsigmondnak és idősebb Lászlónak „és általuk utódaiknak és örököseiknek adta, adományozta és ajándékozta örökre és visszavonhatatlanul” – ahogy arról a jogi aktust megörökítő oklevél beszámol.¹

Önmagában, első látásra, nem sok érdekességet tartogat ezen adománylevél: ezrével keletkeztek hasonló témájú iratok a középkori Magyarországon. Hiszen úgy illett, hogy a király a bőkezűség erényével ékeskedve jutalmazza meg híveit, ezáltal láncolva hatékonyan magához személyüket és biztosítva továbbra is hűségüket. Ahogy éppen a fent nevezett diploma *arengája* fogalmazza meg ezt az uralkodói feladatkört: „királyi kötelesség valamennyi híve érdemét méltó fizetéssel viszonzni és hozzájuk megnyerő ajándékokkal közelíteni, hasonlóképp, érdemeiknek minőségét mérlegelve, a királyi bőkezűséget tartozik rájuk szabadon kiárasztani, mivel nagyobb erényeikkel és pompásabb engedelmességük cselekedeteivel kiemelkedőbb díjat érdemeltek ki.”² (A szerző ford.)

Még az sem megy kuriózumszámba, ha a hasonló birtokba helyezéseket heves és elhúzódo pereskedés vagy egyéb bonyodalmak követték. De az már említésre méltó, ha e jogi hercehurca iratai nagy mennyiségben, ráadásul több érintett család levéltárában is fennmaradtak – e nem túl gyakori jelenséggel találkozunk a bálványosi birtokosváltás kapcsán is,³ amely így méltán keltheti fel a történész érdeklődését. A forrásbőségnek köszönhetően az eset iskolapéldává válhat a középkori birtokperek minden mozzanatának szemléltetéséhez.

De még izgalmasabb lesz a helyzet, ha a szóban forgó oklevél kelethelyére figyelünk: Nándorfehérvár, 1456. november közepe. A magyar történelemben járatos személynek mindjárt ismerős a nagypolitikai háttér: alig három napja, november 9-én kaszabolták le ugyanitt Hunyadi László és hívei – miután a királlyal és báróival együtt, kíséretük nélkül a várba csalták – Cillei Ulrik grófot, a király unokabátyját és az ország főkapitányát, régi ellenfelüket.⁴ „Jelenlétünk-

* A tanulmány eredetileg *Egy erdélyi birtokper: Bálványosvár (1456–1463)* címmel, a VII. Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia történelem szekcióján került bemutatásra (2004. december 4.), ahol III. helyezést ért el. Az itt olvasható dolgozat annak a javított és némileg bővített változata. Köszönettel tartozom dr. Jakó Zsigmond nyugalmazott professzornak és dr. Vekov Károly docensnek tanácsaikért, illetve megjegyzéseikért, amelyekkel sokszor félreérthető vagy pongyola fogalmazásomat helyesbítették.

¹ ZO IX. 530–533, BánfOkI I. 694–697.

² „... licet regale sit officium cunctorum fidelium suorum merita condignis retributionibus prosequi, eorumque animos favorabilibus accedere illicitis, meritorum tamen qualitate pensata munificentia regia illis liberalius se debet diffundere, qui maioribus virtutibus amplioribusque obsequiorum laboribus excellentiora praemia meruerunt.” ZO IX. 530, BánfOkI I. 695.

³ Itt a Várdai család levéltárát öröklő Zichy- és a losonci Dezsőfiék anyagát megőrző losonci Bánffy-archívumok (már publikált) anyagára gondolok elsősorban.

⁴ MTKr 1981. I. 272; Engel–Kristó–Kubinyi 1998. 212; Kubinyi 2001. 21. Thuróczy a Szent Márton ünnepe utáni hétfőre (november 15-re) teszi Cillei megölését, igaz, nála a környező dátumok mind zavarosak (Thuróczy: MK 315).

ben néhány cinkostársával váratlanul kardjával megölte, a megöltet lefejezte, s a halottat is istentelenül, mint állati hullát, öt napig vérében hagyta feküdni...” – emlékszik később vissza V. László,⁵ aki így udvarával a Hunyadiak kezébe került, s öt napig ő sem léphetett ki a várból. „Mekkora félelem rendítette meg a királyt és az ország főurait meg a királyhoz tartozó németeket, micsoda rettegés nyugtalanította őket szívük mélyén, amikor a vár utcáin meglátták az emberi vérrrel festett csupaszkardok villogását, arra gondoltak, hogy maguk is mind azt a poharat isszák ki, amelyet Ulrik gróf kiivott.”⁶ (Bellus Ibolya ford.) Nem sok oka volt a kamasz uralkodónak e – Hunyadi-párthívek számára is szégyenteljes és gyalázatos – merénylet után továbbra is hitelt adni Hunyadi László néhány napja Futakon letett hűségesküjének. Igaz, hogy az ő személyét megkímélték, sőt annyira tisztelték a királyi fenséget, hogy az ő szállására menekülő Rozgonyi Rénold is megmenekült dühödttől⁷, valószínűleg nyílt, sőt talán burkolt fenyegetéssel sem illették, de a légkör feszült lehetett, ezt bárki elképzelheti: „Ó, milyen vendéglátás volt ez! Észrevettük a vár tornyaiban és rejtekeiben a gyalogosok és zsoldosok leselkedéseit, s tapasztaltuk, hogy nem úgy fogadtak minket, mint királyt és urat, hanem mint ellenséget; olyan éjjelünk volt, amelyet félelemmel eltelve töltöttünk el.”⁸ Nem csoda, hogy egykettőre ki-nevezte Hunyadi Lászlót Cillei helyére országos főkapitánynak, amit az nyilván magának is igényelt, hiszen nem sokkal előbb még apja viselte e tisztelet.⁹

Egy vár és uradalom eladományozása mindig is politikai súllyal bírt,¹⁰ de ilyen körülmények közt (míg Cillei temetetlenül hever és a király nem léphet ki a várból) gyaníthatóan speciális üzenetet hordozott, és jelentősen módosíthatta a kielezett ellentétben egymásnak feszülő klikkek hatalmi-stratégiai pozícióit. Vajon V. László békésebb időkben is ugyanazoknak adta volna Bálványost? Melyik párt állhat a háttérben? Milyen szerepet játszottak a vár és birtokosai az elkövetkezendő polgárháborúban? Milyen változást hozott a Mátyás trónra léptével gyökeresen átalakuló belpolitikai felállás a váruradalom birtoklása szempontjából? Bálványosvár a nagypolitika viharaiiban – ezt az izgalmas témát szeretné e tanulmány körüljárni.

A közeg

Mielőtt a szorosan vett témába belevágnék, szükségét érzem a szóban forgó várnak a kor politikai földrajzában elfoglalt helyét és a régió hatalmi erővonalait felrajzolni, a Szamos mente és a Mezőség északi fele esetében bővebben, a tágabb Erdélyre nézve vázlatosabban.¹¹

A Belső-Szolnok vármegyei Bálványosvár Dés közelében, a mai Bálványosvár-alja falu határában feküdt. Az erődítmény maga a 13. század hatvanas éveiben épülhetett, nem sokkal a tatárjárás után,¹² tehát már új típusú, akkor modernnek számító kővár volt (a régészeti vizsgálódások alapján aligha lehetett több, mint egy fallal kerített lakótorony). 1407-ben, amikor a szántai Lack család megszerezte Zsigmond királytól, már 17 falu tartozott hozzá:¹³ ezek majdnem mind egy tömbben helyezkedtek el, nagyjából a Kis (Víz)- és Nagy-Szamos folyók, vala-

⁵ Az 1457. március 21-i ítéletlevélben (DL 24.766) – hasonmása, kiadása és teljes szövegű fordítása (Fraknoi Vilmostól) in MagyarNemzTört IV. 164–165.

⁶ Thuróczy: MK 316.

⁷ Engel 2003 (1968–1970). 23.

⁸ MagyarNemzTört IV. 164–165. oldalak közt.

⁹ Engel–Kristó–Kubinyi 1998. 211–212.

¹⁰ Engel 2003 (1984). 172.

¹¹ Felhasznált szakirodalom: Csánki V., Engel 1996. I–II., SzDM II–VII., KmJkv passim – ahol külön nem hivatkozom másra, ott ezek adatait hasznosítottam.

¹² Lásd EO I. 279. sz. (a határjárás szövege említi).

¹³ ZO IX. 567–570.

mint a Mellyes- és Füzes (Szarvastó)-patakok közt – csupán Kerlés és Szentjakab feküdt távolabb, a Sajó völgyében. Új urai 1421/1428-ban tovább gyarapították az uradalmat, megszerezve a magvaszakadt Kácsics nb. kentelki Radó család vagyonát:¹⁴ négy települést a Sajó mentén (Kentelke, Árokalja, Szeretfalva és Sófálva), kettőt (Pusztakamarás és Mezőszombattelke) pedig a Mezőség szívében. Az új birtoktest – bár a várhoz tartozott – megőrizte különállását a kentelki kúria köré szervezve, a későbbi fejlemények legalábbis erre utalnak, bár az egész vártartomány egyetlen *provisor* hatásköre alatt állt, aki már a 14. század végén Németi mezővárosban, az ottani udvarháznál székelte. Ide költöztek le legkésőbb a 15. század első felében a várurak is: a vár nyilván túl hideg és kényelmetlen lehetett – már a kor mércéjével mérve is – az ott lakáshoz. Így aztán az 1439-ben még „bálványosi” előnévvel szereplő¹⁵ Lackokat 1444 után egyre gyakrabban egyszerűen csak Németieknek titulálták.¹⁶

Fügedi Erik és Engel Pál kutatásai óta tudjuk, hogy „a territoriális hatalmat a megerősített helyek (várak és városok) birtoklása tartotta fenn. [...] A vár jelentősége nem »katonai«, vagyis nem abban áll, hogy külső támadás ellen védelmet nyújt (ez legfőljebb a határvárakra érvényes), hanem abban, hogy [...] »uralom magjaként« szolgál. [...] Birtokosát nem gazdagabbá teszi másoknál, hanem hatalmasabbá.»¹⁷ Ilyen értelemben, bár a bálványosi birtoktest csupán közepes nagyságúnak számított és a birtokolt falvak tekintetében alig volt nagyobb a Marótiak alparéti és a harinai Farkasok szeszármai uradalmánál vagy a Mellyes völgyében elterülő Apafi–Bethlen-birtokközösségnél,¹⁸ minőségileg mégis magasabb fokot képviselt, és ura a várra támaszkodva kiterjeszthette uralmát (fennhatóságát) a környező középbirtokosokra, míg a falak védelmében nem kellett tartania a visszacsapástól, legyen az ellenfél bármily erős: akár még a királlyal szemben is hónapokig lehetett tartani a *castrumot*. A vár birtoklása tehát az uradalomnál jóval nagyobb terület ellenőrzését jelenthette.

Ez az ellenőrzés elsősorban a *familiaritas* keretein belül valósult meg, amiben nem szabad csupán a köznemességnek a várurak általi alávetését látnunk: amazok is kaptak az alkalmon, hiszen a nagyoknak tett szolgálatok révén magasabb funkciókat tölthettek be, hírnevet szerezhetek, és könnyen (az ő szempontjukból) jelentős adományokkal gyarapíthatták vagyonukat – talán éppen egy hón át tartó várat nyerve el. A bárók szolgálata a falusi elszigeteltségből való kitérés lehetőségét jelentette.

A harinai Farkasok, a bethleni Bethlenek és az Apanagyfalun székelő Apafiak ahhoz túl előkelőek voltak, hogy a szántai Lackok szolgálatával megelégedjenek: a kezükön levő elég jelentős számú birtok révén nem a vármegyék, hanem a tartomány (Erdély) élvonalába tartoztak, és csak az országos bárók familiárisaiként találkozunk velük [így lesz Bethlen Gergely székely alispán Hunyadi mellett (1444)¹⁹]. Annál is inkább más patrónus után néztek, mert Bálványosvár új urai az első generáció [Jakab (1370–1428/1432) erdélyi vajda és Dávid (1370–1424/1428) szlavón bán] ragyogó pályafutását már nem tudták megismételni a második nemzedékben: Dávid fia György (1407 †1451) még Erdélyben hangadónak számított (ott van a lázadó parasztok elleni nemesi sereg vezérei közt²⁰) és az országos politikában is hallatni akarja

¹⁴ ZsO VIII. 888. sz., 1148. sz., Ub IV. 358–365.

¹⁵ Ub V. 18.

¹⁶ KmJkv I. 511. sz., 546. sz., 1035. sz.

¹⁷ Engel 2003 (1984). 169, 172.

¹⁸ Bethlenen ekkor még nem volt vár, noha 1438. május 22-én Albert király engedélyt adott Bethlen János fiainak: Miklósnak, Antalnak és Gergelynek fa- vagy köerősség építésére (DL 62.813). Csak Bethlen Farkas (1511 †1552) emelt várat 1545–1549 körül. Lásd Lukinich 33 (98. jegyz.), 42.

¹⁹ Engel 1996. I. 194.

²⁰ Ub V. 1.

szavát (1452?-ben épp az országgyűlésre menet keveredik konfliktusba a losonci Bánfiakkal²¹), de országos méltóságot már nem kap, és fia, Miklós (1440 †1456), akiben aztán a családnak ez az ága is kihal, már csak helyi határ- és hatalmaskodási perek szereplőjeként jelenik meg. A Lackok társadalmi leértékelődését jól mutatja az a tény, hogy 1455-ben először szerzünk tudomást olyan esetről, amikor nem az ő embereik hatalmaskodtak Bethlen Antal, Márk és Apafi Mihály területén, hanem azok garázdálkodtak a várhoz tartozó kaszálókon és szántóföldeken.²² Erre korábban nem volt példa. Szintén a lecsúszást jelzi, hogy míg Dávid bán leánya, id. Katalin egy báróhoz (Kórógyi Istvánhoz) ment feleségül, fivére, György pedig egy losonci Dezsőfi lányt vett el, addig György lánya, Anna be „kellett” érje Bethleni Márkkal.²³

Az uradalomtól délre és keletre élő kismemesek számára viszont még őket szolgáltni is karriert jelentett. Ügyvédvalló leveleikben a következő családok tagjaival találkozunk: Gyékényesi, (Víz-)Szentgyörgyi, (Iklód-)Szentiványi, Györgyfalvi, Kodori, köblösi Ördög, Keszüi²⁴ – ezek valószínűleg familiárisaik lehettek, mert az ügyvédi feladat betöltése bizalmi állás volt, és csak rokonra vagy a család szolgálatában megöszült „nemesi szolgára” bízták (aki bizonyos fokig maga is családtagnak számított, ahogy épp a *familiaris* megnevezés mutatja), márpedig amennyire a Lackok családfáját ismerjük, férjeiket és feleségeiket nem e körből választották, tehát az első variáns elvethető. Még olyan tehető, vármegyei szinten hangadó középnemesekkel is találkozunk e társaságban, mint gyөрvászárhelyi Gyөрfi Dávid vagy cegei Lökös Tamás.

De az a tény, hogy a legbizalmasabb állásnak számító várnagyi tisztséget még 1441-ben is a Lackok törzsterületéről, Fejér megyéből származó Baky (vagy Dahy) Lőrinc töltötte be (igaz, ő már évtizedek óta), arra mutat, hogy a család még ekkor sem Erdélyt tekinti fő működési területének, és nem igazán gyökerezett meg itt. Csak az illúziókkal való leszámolás után békéltek meg provinciális helyzetükkel és töltötték fel kíséretüket környékbeli nemesekkel: 1449-től már Iklódi Benedek (vagy becézve: Beke) jelenik meg mint bálványosi *castellanus*²⁵ – vele még fogunk találkozni.

A család hanyatlása ékesen példázza azt a tételt, hogy a vár ugyan hatalmat jelentett és birtoklása státuszszimbólum volt, de még ennél is többet számított, hogy ki van a tűz közelében, azaz a valamelyik országos méltóságban vagy legalábbis a királyi udvarban: itt hűséges szolgálataival a legszegényebb kismemes is befolyásos patrónus szárnyai alá kerülhetett, jó házasságot köthetett (a személyes kapcsolatok már akkor is sokat számítottak), és idővel akár bárói sorba emelkedhetett, míg akik elszakadtak ettől az éltető forrástól, lett légyenek bár a legvagyonosabbak, azok megrekedtek az elért színvonalon s várhatták a jobb idöket (ha addig ugyan ki nem haltak). Az udvari hivatalok bevételei nélkül – tekintve a birtokok nem kimondottan racionalizált és hatékony igazgatását – még a legnagyobb földesurak sem voltak képesek származásukhoz és státusukhoz méltó kíséretet fenntartani.²⁶

Hasonló problémákkal küszködött a szomszédos várurak egy része is, de náluk a válság csak átmeneti volt – idővel ismét visszakerültek az udvari elitbe. Ezt tapasztaljuk a losonci Dezsőfi család esetében, akik Erdély északi részén Csicsó várát és annak a Nagy-Szamostól a Lápos vízváltójáig terjedő hatalmas uradalmát tartották a kezükben, sőt birtokaik az egyesült Szamos bal partjára is átnyúltak. Ők a bö esztendőket okosabban is használták ki és a helyi

²¹ KmJkv I. 1035. sz.

²² DL 27.896.

²³ Lásd többek közt KmJkv I. 1265. sz., II. 3240. sz.

²⁴ Uo. I. 78. sz., 330. sz., 336. sz., 777. sz., 1169. sz.

²⁵ Uo. 777. sz., 965. sz., DL 62.866-8.

²⁶ Ez a helyzet elsősorban a kor alacsony kommunikációs és közlekedési technikai adottságaira, illetve a földesúri majorság viszonylag kis arányára vezethető vissza. Lásd még Engel–Kristó–Kubinyi 1998. 228; Kubinyi 2001. 25. skk.

hatalmuk növelésével kamatoztatták. Mivel a családról a 2. fejezetben lesz szó, itt csak annyit említenék meg, hogy sorra szerezték meg a Csicsóvár közelebbi és távolabbi környezetében fekvő megüresedett birtokokat, világos jelét adva, hogy egyetlen hatalmas birtoktömb kikovácsolását tűzték ki célul. Familiárisaik jelentős részét is a Szamos menti dombság kisnemeseiből toborozták: a Giroltiak, Szentiványiak, Keresztúriak, újfalvi és sólyomkői Ördögök, Esztényiek, Budaiak, Bábolnaiak, Palatkaiak, Keszüiek nevével találkozunk ügyvédvalló leveleikben.²⁷ A terület ellenőrzése és a vár birtoklása itt is példásan fonódik egybe.

Szomszédos várbirtoknak kell tekintenünk az almási vár tartozékait is, mert bár maga az erődítmény meglehetősen távolságra esett Bálványostól és két hatalmas birtoktömbje (Almás, illetve Gorbó központtal) is a Szamos menti dombságon terült el, de a harmadik (Buza és tartozékai), néhány más kisebb, elszórt exklávéval (Gyulatelke, Örményes, Budatelke, Cente, Apáti) már a Lackok várának érzékelhető közelségében terült el és fejtette ki az előbbi váraknál ismertetett hatásokat. Almás ura 1370 óta a pelsőci Bebekék előkelő báró-famíliája volt, de váraik java része (Krasznahorka, Szendrő, Szádvár, Murány) Gömör, Torna és Borsod megyékben feküdt, ezért kevésbé figyelték erdélyi érdekérvényesítésükre. Igaz, hogy Bebek Imre Zsigmond halála után székely ispán (1438–1441), majd erdélyi vajda lett (1446–1448), de aztán el-esett a rigómezei csatában.²⁸ (Úgy tűnik tehát, hogy legalábbis Hunyadi János kormányzósága idején a Bebekék a Hunyadi-párt sorait erősítették – ezt aztán minden jel szerint meg is sínylették, mikor V. László elfoglalta a trónt.)

A negyedik várbirtok tulajdonképpen egy erősített város és környéke: Besztercéről van szó, amely sokáig szabad szász kerület volt, de aztán 1453-ban a király Hunyadinak adományozta az „örökös gróf” kivételes címével egyetemben, mert csak ezzel és a főkapitányi cím megadásával tudta arra bírni, hogy lemondjon a kormányzóságról.²⁹ A nagy hatalmú és ambiciózus „János úr” megjelenése a régióban bizonyára mély aggodalommal töltötte el a környék hatalmasait, s meg is volt rá minden okuk, mert – bár ez a vidék az ő számára sem élvezett prioritást – már előbb jogtalanul rátette a kezét a losonci Dezsőfiek rokonainak, a Bánfiaknak tekei uradalmára.³⁰ A Hunyadiak berobbanása a régebbi birtokosok, kiváltképpen a Dezsőfi család érdekeit veszélyeztette.

A felsorolt négy vár számított a térség erőterében egy-egy csomópontnak – esetleg még ide számíthatjuk Radnát is (1441-től a kusalyi Jakcsoké), ha ugyan itt még állt a vár. Ezek köré tömörült az a számos kisnemesi család, mely a Tőki-völgyben, a Kis-Szamos alsó folyása mentén, Devecser, Mocs és a Komlód-patak forrásvidéke körül lakott. Nem igazán szabadulhattak a várak befolyása alól a módosabbak sem (ősi Jankafiak, Wassok, dobokai Lőkösök, Zsomboriak). A sóbányák köré szerveződő királyi (Dés, Désakna, Szék, Kolozs) és a csekély egyházi (konventi és káptalani) birtokokon kívül talán csak a Sukiak (Zsuk, Szovát és Sármás környéke), a somkerek-i Erdélyiek (a Nagy-Szamos és a Sajó összefolyásánál) és a jó rokoni kapcsolatokat kihasználó Kecsetiek függetleníthették magukat többé-kevésbé: az Apafiakhoz és a Bethlenekhez hasonlóan ők is az erdélyi élvonalba tartoztak.

A vár közvetlen környezetének hatalmi viszonyait megvizsgálva, ahol Bálványosvár a mindennapok szintjén érezte hatását, néhány elnagyolt vonással az összerdélyi helyzetet kellene jellemezni: e szinten a célba vett erődítmény már elvontabb, stratégiai szerepet játszott. Hogy

²⁷ Uo. 1386. sz., 1555. sz., 1624. sz.

²⁸ Engel 1996. I. 15, 194.

²⁹ Engel–Kristó–Kubinyi 1998. 209; Engel 2001. 245.

³⁰ Ezt a nevezettek 1439-ben nyerték el zálogul Albert királytól (BánfOkI. 626–628), 1457-ben pedig V. László adja nekik vissza (BánfOkI. 700–701).

helyét itt is körülírhatjuk, az erdélyi várakat és tulajdonosaikat kell röviden számba vennünk.³¹ Kezdjük mindjárt a losonci Bánfiakkal, akik ugyan a Szamos menti dombságon (Borsa-völgy, Bonchida központtal), a Mezőségen (Katona vidéke), sőt a Dezsőfiak csicsói uradalmába beékelődve (Kozárvár) is birtokoltak, de váruradalmuk távolabb feküdtek: Valkó, mely a fél Kraszna megyét uralta, Sebesvár a Kalotaszegen és Mentővár a Felső-Maros völgyében (az itteni hatalmas uradalmon a Dezsőfi családdal osztoztak, amely részét Vécs várából kormányozta); ezen és Csicsón kívül Erdélyben még a Torda melletti Szentmiklós és a Kis-Küküllő völgyében elterülő Gógánútvár uradalma volt a kezükön.

Kolozsvár közvetlen nyugati szomszédságában az erdélyi püspök fenesi vára és a hozzá kapcsolódó nagy gyalui erdőuralom terült el, délnyugatra pedig Léta és tartozékai, melyet 1450-ben a dengelegi Pongrác család kapott adományul. Torockó már a 13. századtól a Torockai család birtoka. A szintén Torda megyei görgényi vár a székely ispán honorja volt: ezt a megbízást ugyan történetünk idején az elszántan királypárti Rozgonyi Osvát (1454–1458) és testvére: János (1457–1458) töltötte be, csakhogy a kritikus periódusban a vár várnagya éppen Hunyadi János sógora, vingárti Geréb János volt (1448–1457). A Rozgonyiak alá tartozott még a Brassó melletti Hőltövény meg Törösvár is. Mivel Rozgonyi János egyúttal erdélyi vajda is volt (1449–1458, Újlaki Miklós mellett), Küküllővár honorját is élvezte, sőt elméletileg Déva is hozzá tartozott volna, ezt azonban Hunyadi (miután 1441–1446 között a vajdai tisztet töltötte be) nem adta át neki. Az adományul bírt Hunyad, Hátszeg és Diód szintén az exkormányzó családjáé volt, Fogarast pedig 1452 előtt foglalta el erővel a havasalföldi vajdától. Még Kecskés várát kell Belső-Erdélyben számba vennünk, mely az erdélyi püspök tulajdonát képezte, míg az Aporok Bálványos várát (a székely területek között) és a szászok birtokolta Latorvárat és Talmácsot periferiális helyzetük miatt figyelmen kívül hagyhatjuk, ahogy egyébként Kolozsvár kulcsos városát, illetve az erődített szász városokat sem számoljuk (jóllehet jelentős királyhű erőt képviseltek).

A még ekkor vajdai joghatóság alatt álló Meszesen túli részek (Közép-Szolnok és Kraszna megye) Kővár a Drágfiak, Hadad a kusalyi Jakcsok, Szilágysomlyó a Bátoriak tulajdona volt. (Valkóról már szoltam.)

Összesen tehát (a peremvidékre eső három várát és a városokat leszámítva) 26 erdélyi várat vettünk figyelembe: ebből 6 volt a Hunyadiak, további 2 rokonaik (a dengelegi Pongrácok és a vingárti Gerébek) kezén, 7 a losonci Dezsőfiak és Bánfiak, 3 pedig a király nevében a Rozgonyiak hatalmában. Viszonylagos hatalmi egyensúly állt tehát fenn Erdélyen belül, egyik párt³² hatalma sem volt túlnyomó (még akkor sem, ha a valószínű szövetségeseket is beszámítjuk³³), bár az megfigyelhető, hogy a Dezsőfiak várai inkább északon, a Hunyadiaké délen koncentráálódtak. Belátható, hogy e kényes egyensúlyban egy vár (esetünkben Bálványos) eladományozása gyökeres változásokat hozhat. Hogy melyik „párt” érdekeit szolgálta az adomány, az a fentiek után talán sejthető – de a következő fejezetben elemzem konkrétan a megadományozottak helyét a politikai palettán.

A főszereplők

Ebben a fejezetben arra a kérdésre keresem a választ, hogy milyen helyzetben találta a két családot (a losonci Dezsőfiakat és a Várdaikat) az 1456. novemberi adomány: fejlődésük me-

³¹ Mindehhez Engel 1996. I–II. passim (a szóban forgó váraknál, illetve családoknál); Engel 2003 (1968–1970).

³² Itt megelőlegezzük azt a következtetést, hogy a losonci Dezsőfiak és Bánfiak az udvari ligába sorolandók.

³³ A Bebekeket és az erdélyi püspököt, aki akkor Labiszyn Máté, az I. Ulászló által kinevezett lengyel főpap volt, a Hunyadiak szövetségeseiként, a kusalyi Jakcsokat a Dezsőfiak, a szászokat a király képviselői mellett.

lyik fázisában érte őket, milyen célok és hagyományok irányították családi politikájukat, kik számítottak ellenfeleiknek és kik voltak potenciális szövetségeseik.

A losonci Dezsőfi família a neves Tomaj nemzetségből ágazott el, mely Tonuzoba besenyő vezértől származtatta magát³⁴, és jelentős szerepet vitt a 13. század első felében, Dienes ispán személyében lovászmestert, majd nádort adva az országnak. Dienes a muhi csatában elesett (1241), utódai pedig kiszorultak az országos politikából, és Erdélyben próbáltak érvényesülni. A 14. század elején a nemzetség három ágra szakadt (III.) Dienes fiaiban: ekkor vált el a Losonci és a losonci Bánfi-ágaktól az (I.) Dezső (1319–1348/1357) alapította losonci Dezsőfi család. 1325-ben példásan meg is osztoztak a többnyire a Felső-Maros völgyében és a Szamos mentén fekvő örökségükön. És bizony könnyen megtörténhetett volna velük is, mint annyi híres *genusszal*, hogy a birtok idővel teljesen felaprózódik az utódok közt és a család a jelentéktelenségbe süllyed.

(I.) Dezső azonban királyi szolgálatba állva a kőszegi (1328), majd a sebesvári (1336) várnagysáig vitte,³⁵ és ezáltal megalapozta a család jövőjét: udvari lovagként már fiai könnyedén bekerültek az elitbe, sőt országos méltóságokat tölthettek be: az idősebbik, (I.) László (1347 †1392) székely ispán lett (1373–1376), majd mikor I. Lajos király élete vége felé a Lackfiak háttérbe szorítását és a kormányzat új elemekkel való felfrissítését kezdeményezte, őt szemelte ki az erdélyi vajdaság élére (1376–1385, 1386–1392), amit a Durazzói Károly-féle közjátéktól eltekintve hosszú ideig, élete végéig betöltött.³⁶ Befolyását öccse, (I.) Miklós (1357–1396/1398) karrierjének egyengetésére is felhasználta: sikerült belőle is székely ispánt csinálni (1382–1385),³⁷ Zsigmond uralkodásának elején véghezvitt ténykedése pedig fényesen igazolja azokat az elméleteket, amelyeket fennebb ismertettem a betöltött pozíció és a vagyoni gyarapodás kapcsolatáról: 1387-ben László és Miklós fele-fele arányban Csicsót és tartozékait kapja adományul (addigi egyetlen váruk Vécs volt, amelyet a család építtetett a 14. század elején), aztán valamikor 1390–1392 között Gógánújvárat szereztek meg, majd 1393-ban – mikor kihalt a Losonci család – az atyafiságos osztozkodásnál a nógrádi Divény vára jutott nekik. Közben (1387 és 1391 között) (I.) László vajda még Bálványosvárat is megszerezte, de ezt már csak a maga és örökösei számára, örökbirtokul.³⁸ Ezzel a losonci Dezsőfiak váltak az egyetlen olyan erdélyi családdá, amely országos mércével mérve is a legnagyobb birtokosok közé tartozott.

A következő generáció alatt azonban a fényes emelkedést bő negyvenéves hullámvölgy követte: Zsigmond király láthatólag nem rokonszenvezett velük, ami azt eredményezte, hogy (I.) Miklós fia: (I.) István (1398–1413/1427) belesodródott (a rokonság többi tagjával) az 1403. évi lázadásba – s ettől persze nem lettek kedvesebbek a király előtt. Mikor pedig unokatestvére, László fia: (I.) János 1402/1403-ban utód nélkül halt meg, hiába vágyott a bálványosi uradalomra – az a királyra szállt vissza (aki, mint láttuk, aztán a szántai Lackoknak adta),³⁹ s örülhetett, hogy János csicsói, újvári és divényi részeit testvéreivel, (II.) Jánossal, (I.) Ferencsel és (II.) Dezsővel megszerezthette (1405).⁴⁰ Mivel Ferenc fiatalon és fi-utód nélkül halt meg, a család hármójuk ágán folytatódott, ami minden addigi birtokuk telekosztályában⁴¹ is tükröződik: még 1467-ben is 1/3–1/3 arányban birtokolták Csicsót és Divényt.⁴²

³⁴ Anonymus: *A magyarok cselekedetei*. Osiris Kiadó, Bp. 2001. 57. fej.

³⁵ Engel 1996. I. 350, 408, II. 148.

³⁶ Uo. I. 130, 192, II. 148.

³⁷ Uo. I. 193, II. 148.

³⁸ Mindezekre uo. I. 272, 295, 303.

³⁹ Lásd ZO IX. 565–566.

⁴⁰ BánfOkI I. 482–484.

⁴¹ A telekosztály sajátosságaira lásd Engel 2003 (1999c).

⁴² DL 27.916, BánfOkI II. 93–94. – Az 1/3-os birtokmegosztás Bonyhán is megjelenik (KmJkv II. 2781. sz.).

A család újabb felvirágzása a már említett legifjabb testvér, (II.) Dezső (1405 †1456) nevéhez köthető: Albert király őt nevezte ki erdélyi vajdának (1438–1441). Ezzel a Dezsőfi család gyarapodása újabb lendületet kapott: már 1439-ben megszerezte Erzsébet királynőtől a királyi kerület szász falvait: Lekencét, Vermest, Tacsot és Szászszenygyörgyöt, ahova egykettőre be is iktatták; 1440-ben familiárisával (küküllővári várnagyával), farnasi Veres Dénessel együtt frátai, botházai és márkházai részekre szerzett adományt; 1441-ben pedig (I.) István fia: (II.) id. Lászlóval (1441–1468) és (II.) János fiaival: (III.) Jánossal és (II.) Mihállyal közösen (ezúttal I. Ulászló király jóindulatából) Kuldó (Várkudu) és Somkút irányába terjesztette ki Csicsóvár uradalmát.⁴³ Ha a térképre nézünk, jól látható, hogy e szerzemények (ha még a régebbtől kezükön levő Ormányt, Kérót és Vajdakamarást vagy a losonci Bánfiak bonchidai és katonai enklávéit is beszámítjuk) csaknem összefüggő félkörívben fogják körbe az északról a csicsói uradalmuk tömbje által határolt bálványosi uradalmat. Teljesen logikus következtetésnek tűnik, hogy alapvető célul tűzték ki ennek bekebelezését is, így alakítva ki egy hatalmas észak-erdélyi birtoktestet. Erre utal egyébként a désiekkal szembeni hatalmaskodásuk, a későbbi terjeszkedési irány: Dengeleg megszerzése adományul – 1459, Tötöri Istvánék mikházai részének, majd Iklódi István és Péter 10 pénteki jobbágytelkének zálogba vétele – 1460⁴⁴ és Szamos menti familiárisaik nagy száma is.

E gyors nekilendülés azonban már 1440/1441-ben megtorpant, mikor Dezső, „rossz lóra téve”, sokáig kitarzott Erzsébet királynő mellett, és így összeütközésbe került I. Ulászló király híveivel, köztük a felemelkedő Hunyadi Jánossal, aki aztán Újlaki Miklóssal együtt felváltotta őt a vajdaságban (1441), és fellépett a már említett dési hatalmaskodásai ellen. Mire Dezső exvajda pártot váltott, már késő volt: szerzeményeit ugyan Ulászló is megerősítette, sőt újabbakat adott, ám az országos méltóságokban – érthető módon – mellőzte, és ezzel egy bő évtizedre a Dezsőfi-atyafiság ismét háttérbe szorult, jócskán lemaradva az üstökösszerűen feltörő Hunyadival szemben. Bár próbáltak vele is kapcsolatokat kiépíteni [(I.) István fia: (I.) Benedek (1439–1448) az ő kíséretében esett el a rigómezei csatában,⁴⁵ (II.) Dezső fia: ifj. (III.) László (1451–1467) pedig a losonci csatában volt mellette (1451)⁴⁶], ez sokra nem vezetett: familiárisaik többsége (köztük az előkelő id. Vízaknai Miklós és farnasi Veres Dénes) átnyergelt a nagy riválisához,⁴⁷ aki ráadásul, mint láttuk, a losonci Bánfiak birtokait is háborgatta. Nem csodálkozhatunk azon, ha tele voltak frusztrációval és gyűlölettel e „felkapaszkodott” familiával szemben, amely kitúrta őket erdélyi vezérszerepükből. Ámbár úgy tűnik, azok úgy értékelték, hogy a Dezsőfiak behódoltak és nem tekintették őket ellenségnek (hasonló nagyvonalúság okozza majd Hunyadi László vesztét).

Mikor aztán 1453-tól az országnak ismét egységesen elismert és hazatért királya lett, szerencsecsillaguk újból emelkedni kezdett: az öreg (II.) Dezső már ekkor jókora donációt kapott a Küküllők mentén (Szásznádas környéke),⁴⁸ és megszerezte a Torda melletti Szentmiklós várárt is (1453), fia: ifj. László pedig 1456 áprilisától asztalnokmester lett, tehát a család ismét országos méltósághoz jutott. V. László visszatéréseivel az országon amúgy is megkönnyebbülési érzés futott végig, mert az ezzel járó rendcsinálás eleve a Hunyadiak nyomasztó hatalmát gyengítette. De túl nagy fordulat azért nem következett be, mert a főkapitány továbbra is megkerül-

⁴³ BánfOkI I. 629, 635–636, 641–643.

⁴⁴ Uo. I. 638–641, II. 11–12; KmJkv I. 1315. sz., 1450. sz.

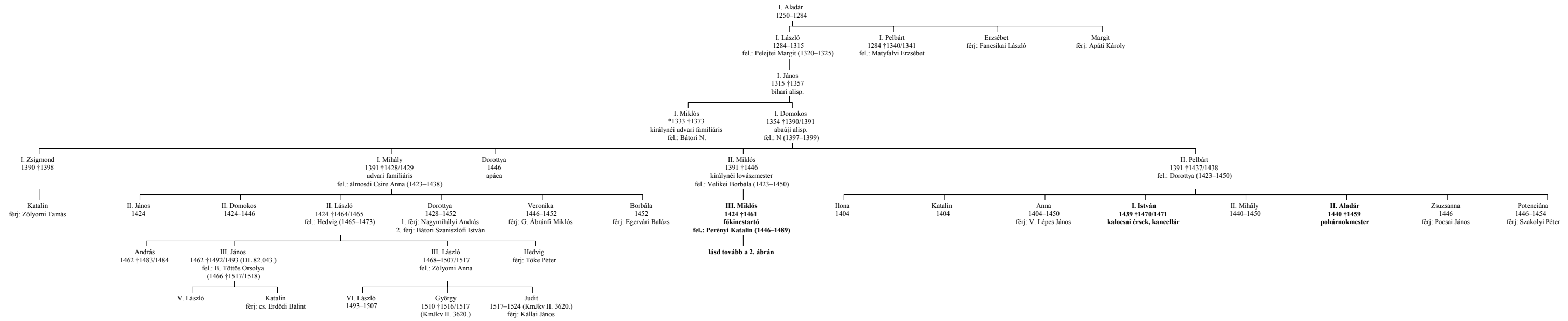
⁴⁵ Thuróczy: MK 296.

⁴⁶ Engel 1996. I. 513, 520.

⁴⁷ Uo. I. 14–15, 355.

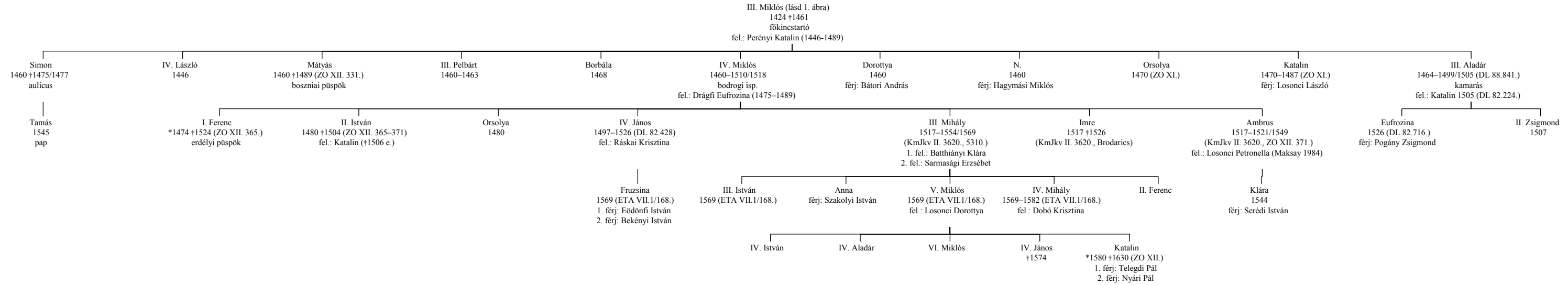
⁴⁸ Ub V. 382–383.

A Gútkeled nembeli kisvárdai Várdai család (1. ábra)

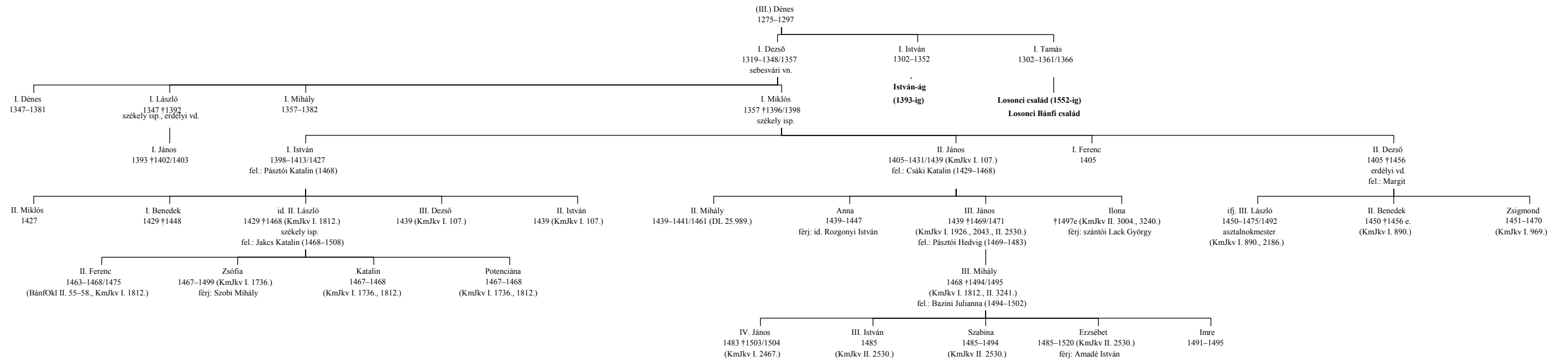

A Gútkeled nembeli kisvárdai Várdai család (2. ábra)

III. Miklós (lásd 1. ábra)

Tomaj nembeli Losonci Dezsőfi család (a családfa fő forrása Engel Pál genealógiai adatbázisa [CD-ROM], ezért csupán kiegészítéseim vagy javításaim forrását jelzem)

hetetlen volt, 1456. augusztus 11-én azonban meghalt,⁴⁹ és az ellenfelek úgy érezhették: itt az idő a Hunyadi-hatalom megtörésére. Köztük ifj. losonci Dezsőfi László asztalnokmester is, aki novemberben ott volt Nándorfehérváron: ő az egyik megadományozott.

A másik család, a Gutkeled nemzetségből kiágazó, Szabolcs megyében birtokló kisvárdai Várdaiak sokkal szerényebb múltat tudhattak maguk mögött. Bár már ugyanabban az időben, mint mikor a losonci Dezsőfiék karrierje kezdődött, a családalapító (I.) Aladár unokája: (I.) János (1315 †1357), a Zsámbokiak familiárisaként bihari alispán lett (1353–1354), János fia: (I.) Domokos (1354 †1390) pedig Oppelni László szolgálatában érte el ugyanezt Abaújban (1376–1378),⁵⁰ ennél fennebb egyelőre nem sikerült kerülniük, ami jól mutatja, hogy mi a különbség a királyi és az országbárai *familiaritas* között.

Lassan azonban megtalálták az utat a királyi (pontosabban a királynéi) udvarba: itt szolgált (I.) Domokos öccse: (I.) Miklós (1333 †1373), majd bő fél évszázad múlva Domokos fiai: (I.) Mihály (1391 †1428 / 1429) és (II.) Miklós (1391 †1446). Ez utóbbi által emelkedtek a Várdaiak a megyei élvonalból az ország előkelői közé: Borbála királyné embereként lett verőcei ispán (1416), majd királynéi lovászmester (1424–1426). A megfelelő kapcsolatokat kiépítve ezután már viszonylag hosszú időre megszerezte a csongrádi (142–1434), aztán szűkebb pátriájában, fiával: (III.) Miklóssal együtt (akit ő maga ajánlott be a királyi udvarba) a szabolcsi ispánságot (143–1440). Rokonait sem hanyagolta el, így találkozhatunk vele unokaöccse: (I.) Mihály fia: (II.) Domokos (1424–1446) társaságában az 1444. április 18-i országgyűlés előkelei közt.⁵¹

A (II.) Miklós gyűjtötte erkölcsi tőkét a következő nemzedék (fia és unokaöccsei) kamatoztatták hathatósan, és emelkedtek be a bárók sorába. Tették mindezt az országot megosztó és sokakat tönkretévő háború ellenére: olyan ügyesen politizáltak, hogy sikerült mind I. Ulászló és Hunyadi János, mind Cillei Ulrik és V. László bizalmát megszerezniük és megtartaniuk. Élen járt e helyezkedésben a már említett Miklós fia: (III.) Miklós (1424 †1461), aki 1440. június 29-én ott volt I. Ulászló megválasztásánál, és később is (1441) hívei közt említik. 1446. június 20-án maga Hunyadi nevezte ki másodsorra szabolcsi ispánnak,⁵² majd ezt követően több adományban részesítette (1448, 1449), felmentette a hadba vonulás terhe alól (1451), sőt ismételtén megvédte őt és rokonait Monostor nevű birtokukban Debrecen város ellenében (1452, 1453).⁵³

(III.) Miklós jó kapcsolatai egyengették unokatestvére, Várdai Pelbárt fia, a papnak készülő István (1439 †1471) pályafutását is: bizonyára a család érdemeit kívánta viszonzni I. Ulászló király, mikor 1441. június 8-án utasította Dominis János váradi püspököt, hogy nevezze ki kanonoknak az ifjút.⁵⁴ A kanonoki jövedelmek fedezhették a ferrarai egyetemen folytatott tanulmányai (1447–1450)⁵⁵ költségeit (de tudjuk, hogy nagybátyja, majd nála jóval idősebb unokatestvére: a két Miklós, illetve Szokoli Péter nándorfehérvári kapitány is pénzzel támogatták⁵⁶),

⁴⁹ MTKr 2001, 77.

⁵⁰ Engel 1996. I. 95, 112, II. 254.

⁵¹ Uo. I. 57, 125, 185, 485, 497–498, 503, 512/525, II. 254.

⁵² Uo. I. 512/525.

⁵³ ZO IX. 204–205, 226–227, 295, 332, 352–353.

⁵⁴ Uo. IX. 27–28.

⁵⁵ Az évszámokat az egyetemről haza írt levelei (ZO IX. 252–253, XII. 213–214, 215–218) alapján határoztam meg, bár ha figyelembe vesszük, hogy a jogi doktorátus elérése minimum 8 évbe telt (lásd Tonk 1979. 99–101), valószínű, hogy már 1443-ban vagy előtte Ferrarába került. Bár csak 1448-ban próbálkozik letenni a baccalaureatust (ZO XII. 214), de már 1449 októberében a doktorátus megszerzését tervezi (uo. XII. 217). Arról nincs tudomásom, hogy a hét szabad művészetet hol hallgatta.

⁵⁶ Az előző jegyzet hivatkozásai mellett lásd még ZO IX. 229.

és nemsokára a kánonjog doktora lett: először 1451. február 10-én jelenik meg a *decretorum doctor* címmel. Hamarosan – váradi kanonokságával (1441–1452) párhuzamosan – az egri káptalannak is tagja lett: előbb hevesi (1452), majd patai (1453–1454) főesperesként.⁵⁷

Tudását azonban a politikában kamatoztatta: öccsével: (II.) Aladárral (1440 †1459) együtt a még Bécsben, Frigyes császár gyámsága alatt sýnylödő V. László szolgálatába lépett, s a király kiszabadulásában is nagy szerepet játszottak (állítólag Dezsőfi ifj. Lászlóval együtt).⁵⁸ Meg is lett a jutalmuk: a király végig hálásan emlékezett hűségükre, s Istvánt titkos alkancellárrá (1454–1456), Aladárt pedig kamarássá és udvari lovaggá tette.⁵⁹

A szoros szálak, melyek a Pelbárt-fiakat az udvarhoz kötötték, most (III.) Miklósnak jöttek kapóra. V. László – nem sokkal tényleges trónra kerülése után (1453. január 8.), még Bécsben – harmadszorra is kinevezte szabolcsi ispánnak (1453–1456), ráadásul (és ez a megdöbbentő) Cillei Ulrik ajánlására⁶⁰ – nem kis dolog ez, hiszen Hunyadi egyik elkötelezett hívéről volt szó! Ez is jól példázza, milyen fontos volt a király környezetében kapcsolatokkal rendelkezni... Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy tetten érhetjük Istvánnak és Aladárnak a család érdekében ott folytatott lobbizását: István 1453. november 21-i levelében (melyet Prágából, az udvarból írt) értesítette unokatestvérét, hogy közbenjárására a király felmentette birtokait az ez évi kamarahaszna fizetése alól, több előkelő (köztük Vitéz János váradi püspök) támogatásával pedig sikerült azt is elérni, hogy Miklóst kincstartóvá (1453–1455) nevezzék ki. (Ezzel ő jutott először a családból országos méltóságra!) Nem sokkal később (1454. január 26.) ugyanonnan figyelmeztette az újdonsült ispánt és kincstartót, hogy siessen az adók behajtásával, ha nem akar úgy járni, mint a bihari ispán: Csáki Ferenc, aki ellen karhatalommal léptek fel késlekedése miatt. Ugyancsak a Pelbárt-fiak érdemeiért adományozott (1454. február 15.) a király egyéves felmentést a hadba vonulás terhe alól neki, valamint (I.) Mihály fia: (II.) Lászlónak (1424 †1464/1465).⁶¹

István karrierje közben szédítő iramban emelkedett: a már említett 1454. január 26-i levelében elújságolja, hogy a király (talán a váradi kanonokság helyett?) küküllői főesperesnek tette meg; az uralkodó ajánlására Máté püspök hamarosan az erdélyi káptalan prépostjává nevezte ki (1455?. június 29?), majd kis időre egri prépost lett (1456. április–november), és emellett titkos alkancellárból alkancellárrá (1456. május 1-től 1457. január 26-ig) lépett elő. Közben királyi adományok és kiváltságok sora halmozta el (pl. a bálványosi adomány után három nappal sóeladási privilégiumot nyert), s befolyása elegendő volt ahhoz, hogy Kisvárdá egyik (Szent Lászlóról elnevezett) külvárosa vásártartási jogot kapjon.⁶²

Láthatóan a Várdaiakat mind az udvari, mind a Hunyadi-párt a maga emberének tartotta, és ők ez ellen nem is tiltakoztak, bár István és Aladár esetében nyilvánvaló az, hogy – az uralkodó bizalmasai lévén – szorosan kötődtek az udvarhoz, és a királyi hatalom megerősítésén ténykedtek, különösen István alkancellár. Viszont a Hunyadiakkal sem volt kibékíthetetlen ellentétük, ez segítette őket túlélni az 1458-as fordulatot. S bár V. László alatt már a család három tagja

⁵⁷ Doktorátusa első említése: ZO IX. 278; váradi kanonok: uo. IX. 27–28, 278, 310–311; hevesi főesperes: uo. IX. 310–311, 323, 328; patai főesperes: uo. IX. 346–347, 384–385, 427, XII. 230–231.

⁵⁸ Lásd többek közt: ZO IX. 530–531.

⁵⁹ Engel 1996, II. 254. – Bizonyára ő is azon kamarások közé tartozott, akik később – midőn V. László mögött becsukódott Belgrád kapuja – követelték a bebocsátást, s valóban – fegyver nélkül – be is engedték őket (DL 24.766).

⁶⁰ ZO IX. 343.

⁶¹ Uo. XII. 230–231, 236–237, IX. 422–423.

⁶² Küküllői főesperes: ZO XII. 236–237, IX. 422; erdélyi prépost és kanonok: uo. IX. 468–470, 474, 497, 504–505 (a kinevezővel keltezése hibás lehet, mert István már előbb erdélyi prépostként jelenik meg), XII. 243–244; egri prépost és alkancellár: uo. IX. 514–515, 528, 530–533, 533–534, XII. 248, 249–250, DL 15.047, DL 15.130; adományok: uo. 384–385, 468–470, 474, 533–534; Szentlászló privilégiuma: 346–347.

forgolódott az udvarban, 1456-ig még egyetlen várak sem volt. De, mint láttuk, tettek arról, hogy megnövekedett befolyásukat kamatoztassák ebben az irányban is: az 1456. november 12-i adománylevelével épp ezt bizonyítja.

Versenyfutás a várért (1456–1457)

Lássuk tehát, mi is történt közelebbről 1456 novemberében és azt követően a színen és a színpalak mögött.

Első kérdés: ki kezdeményezte az adománylevelé kiállítását? Noha abból kiindulva, hogy a király *de facto* a Hunyadiak foglya, első pillanatban arra következtetnénk, hogy az egész az ő ötletük volt, ezt a hipotézist azonban alighanem el kell vetnünk abból a megfontolásból, hogy ha a két családból egyiket sem számították ellenségeik közé, azért elkötelezett híveiknek sem tekinthették, azok pedig annyira hatalmasok nem voltak (még), hogy jóindulatuk elnyerésére törekedjenek. Arról nem is beszélve, hogy általános szokás szerint a megadományozottak egyike kérte a királytól (esetleg néhány befolyásos *relator* előterjesztésével, támogatásával) – felmelegtetve szolgálatait – egyik vagy másik jószágot.⁶³ Az indítványozót tehát a kedvezményezettek közt kell keresnünk.

Az ő csoportjuk jól láthatóan két részre oszlik: egyik az, amelyik az érdemeket szerezte (Várdai István és Aladár, valamint losonci Dezsőfi íj. László), a másik pedig: Várdai (III.) Miklós, Dezsőfi Zsigmond és Vécsinek is nevezett id. László csak részesült belőlük. Nyilván a keresést az első három személyre kell szűkítenünk (talán csak kettőre, mert az iktatási parancs Istvánt nem is említi). Közülük leginkább íj. László fogható gyanúba: ő ismerhette az uradalmat, az ő családja fente arra már régóta a fogát, s ami a legfontosabb: ő értesülhetett leghamarabb familiárisai útján Lack Miklós 1456 nyarán vagy kora őszén⁶⁴ bekövetkezett haláláról. Az adománylevellel egy időben kelt, az erdélyi káptalannak szóló iktatási parancs⁶⁵ ráadásul csak Szamos menti és mezőségi kismemeseket sorol fel kijelölt királyi embereknek. Márpedig ha helyes Engel Pál következtetése,⁶⁶ akkor ezekben a megadományozott familiárisait kell látnunk, tehát ez esetben is az asztalnokmester embereit, mert a Várdaiaknak nem voltak erdélyi kapcsolataik.

Hogy ez utóbbiak miként kerültek a képbe, az más kérdés: minden okunk megvan ebben a király azon akaratát látni, hogy várhoz (vagy annak feléhez) juttassa kedvenceit, felhasználva a Dezsőfi által szolgáltatott információt. A Várdai–Dezsőfi-párosban már csak azért sem láthatunk kezdettől együttműködő csapatot, mert a későbbiekben, ha a helyzet úgy kívánta, egymás ellen is intrikáltak. Egyébként sem volt Dezsőfi íj. László érdeke kikaparni a gesztenyét a Várdaiaknak is.

⁶³ Ezen nem kell megbotránkozni: a király nem lehetett mindig tisztában azzal, hogy széles ez országban hol üresedett meg éppen egy alkalmas birtok, s arra sem ügyelhetett egyfolytában, hogy kinek illene már adnia valamit – aki magát érdemesnek tartotta, jelentkezett. A döntés úgyis a király kezében volt. Nagy szerencsénkre a Várdaiak levéltárából még a kérelmezés mozzanataira is maradt fenn dokumentációs anyag: 1453. november 21-i levelében (melyre már többször hivatkoztam) Várdai István izgatottan újságolja el Miklós ispánnak, hogy amennyiben beigazolódik Polcs Mihály halálhírének valósága, birtokait azonnal adományul fogja kérni (ZO XII. 230–231). S ezt még 22-én vagy 23-án megtette: a kérelmező levél (keltezetlen) szövege fennmaradt: egy darab papírra írt meglepően rövid és lényegre törő fogalmazvány (uo. XII. 232). V. László már 23-án sietett eleget tenni kedvence kérésének (uo. IX. 384–385). – A kérelmezés procedúrájára lásd még Maksay 1984. 14.

⁶⁴ Miklós elleni pert halasztanak 1456 májusában (DL 62.871), felesége pedig 1457 elején még elhitethette a király küldötteivel, hogy várandós a férjétől (DL 30.834).

⁶⁵ BánfOkI. 694–697.

⁶⁶ Engel 2003 (1999a). 590–596.

A második felvetődő probléma: mi volt a célja a donációnak? A Dezsőfiek nyilván a maguk uralmi területének kikerekítését látták benne mindenekelőtt (bár ez a másik fél bevonásával felémásra sikeredett). A Várdaiakat bizonyára a várszerzés lehetősége villanyozta fel. A királyt (és az udvari párt korifeusait) talán stratégiai megfontolások is vezették, bár azt nem merném állítani, hogy e napok nyomasztó légkörében, fenyegetett helyzetükben módjuk lett volna módszeresen átgondolni a tennivalókat. A tapasztalatlan uralkodó (aki 1456-ban járt először – Pozsonyt nem számítva – Magyarországon) talán még azt sem tudta, merre fekszik Bálványosvár, s ha fel is világosították, hogy az erdélyi részeken, csak az motiválhatta, nehogy már ez is a Hunyadiak vagy szövetségük kezébe kerüljön. Csak az informáltabbak láthatták át, hogy ezzel sikerült megakadályozni egy Almástól Besztercéig húzódó Bebek–Hunyadi-tengely létrejöttét, mely lehetetlen helyzetbe hozta volna egyetlen potenciális ellenfelüket, a losonci Dezsőfi családot. Ráadásul a „társbérletes” megoldás azzal az előnnyel járt, hogy emezek sem kaphattak teljesen szabad kezét a vár használatára nézve, és nem nőhették ki magukat a Hunyadiakhoz hasonló oligarchákká.

A döntés az oklevél szerint a királyi tanács (*consilium prelatorum et baronum*) egyetértésével született. Bár ezt Garai László és Újlaki Miklós emberei dominálták (Garai a nádor, alsólendvai Bánfi Pál ajtónállómester, Újlaki macsói bán, familiárisai: Buzlai László és Nagy-völgyi László lovászmesterek), nyilván tagja volt az újdonsült főkapitány is. Hogy ő is beleegyezett, abban bizonyára a pillanatnyi diadalérzet okozta nemtörődomség is közrejátszott, de már többször bizonygattuk azt is, hogy a két családot nem tekintette ellenségének. Tény, hogy a Várdaiak a Hunyadi-párt felé is tájékozódtak: István választott érsek a napokban éppen Szilágyi Mihálytól, Hunyadi László nagybátyjától kér és kap 1500 arany Ft-ot a pápai megerősítést tartalmazó bulla megszerzéséhez (említés 1457. február 9-i levelében).⁶⁷

Érdekes, hogy az adományozás indoklásaként nem szerepel a Dezsőfiek rokonsága a kihalt Lackokkal: pedig néhai Lack Miklós (mostoha?) anyja losonci Dezsőfi Ilona volt. Igaz, ő (II.) János ágából származott, márpedig úgy tűnik, hogy a másik két ág – (I.) István és (II.) Dezső fia – ezzel nem ápolt valami jó viszonyt. Bizonyosság erre az, hogy a donáció nem terjedt ki János fia: (III.) Jánosra, jöllehet id. Lászlóhoz hasonlóan ő is unokatestvére volt ifj. Lászlónak. János később sem vett részt a többiek akcióiban, így az 1467. évi felkelésben sem – nagy szerencséjére.

Akad még némi probléma ezzel az adománylevellel, főleg a megerősítési módjával: a hátlapra írt kancelláriai jegyzet szerint, mivel a kedvezményezett Várdai István akkor az alkancellári hivatalt is betöltötte, a hitelesség biztosítása végett a diplomát a király titkos pecsétjével és a nádor pecsétjével erősítették meg. De az oklevél kiadói szerint ez utóbbinak nyoma sincs.⁶⁸ Hamisításra mégsem gyanakodhatunk, hiszen az irat három különböző család (Zichy, Bánfi, Dessewffy) levéltárában maradt fenn, és a gyulafehérvári hiteleshely is megőrizte a nagyjából hasonló szövegezésű iktatóparancsot. Igaz, ebből meg István érsek neve hiányzik. De ezeket az apró – bár lényeges – hiányosságokat inkább a kancelláriai személyzet kapkodásának tulajdoníthatjuk, akikre bizonyára áterjedt az udvar nyugtalansága.

Mert közben kormányváltás zajlott le az országos politikában: mint említettem, Hunyadi László országos főkapitány lett, és egyúttal a főlovászmesterséget is elfoglalta, macsói bánnak pedig Szilágyi Mihályt nevezette ki, aki Nándorfehérvár kapitánya is volt.⁶⁹ Garai László megmaradt nádornak, de ő az új főkapitány jövődöbéli apósa is, Újlaki Miklós és familiárisai pe-

⁶⁷ ZO IX. 542.

⁶⁸ Uo. IX. 533.

⁶⁹ Engel 1996. I. 31, 44, 45.

dig azért tarthatták meg pozícióikat, mert bennük, mint apja kitartó szövetségeseiben, továbbra is megbízott. Rosszul tette: Újlaki már évek óta ligát alakított Garaival és Cilleivel, mert félt a Hunyadiak túl nagyra nőtt hatalmától, most pedig végleg elhidegült Lászlótól Cillei aljas megölése miatt, és azért, mert Németújvár igénylésével az ő érdekszféráját sértette meg.⁷⁰

Néhány nap múlva az újdonsült főkapitány elhagyta Nándorfehérvárt kíséretével s – akarva, nem akarva – a király is kénytelen volt vele tartani. Keve érintésével – ahonnan Hunyadi a tekeiek kiváltságlevelét keltezi (november 21.)⁷¹ – Temesvárra tartottak: itt játszódott le az a (Thuróczy szerint) drámai jelenet, amikor (november 30. körül⁷²) a király – Szilágyi Erzsébet könyörgésére – esküt tett, hogy nem fog bosszút állni Cillei megöléséért.⁷³ Majd Csanád (dec. 6–9.),⁷⁴ Szeged (dec. 13.)⁷⁵ és Kecskemét (dec. 17.)⁷⁶ érintésével értek vissza Budára valamikor december végén. Úgy tűnik, hogy Hunyadi László – aki immár végleg nyeregben érezte magát – a király közelében maradt. Mindenesetre Esztergomból keltezte azt a levelét, melyben 1457. február 23-án Rozgonyi Sebestyénnek Éleskő vára visszaszerzését ígérte meg.⁷⁷ (Sebestyén a család más ágából származott, mint Osvát és Rénold székely ispánok és testvérük: János vajda, akik – jöllehet ez utóbbi felesége Szilágyi Mihály húga volt – a király hívei közé tartoztak, míg amaz végig kitartott a Hunyadiak mellett⁷⁸.)

Ezalatt a bálványosi ügy egy lépést sem haladt előre. A káptalan ugyan megkapta az iktatási parancsot (láttuk, hogy az épp náluk maradt fenn), de arra semmi jel nem utal, hogy kiszálltak volna a helyszínre⁷⁹ – hacsak nem erre vonatkozik az az említés, hogy Lack Miklós özvegye a király ismételt parancsára sem adta át a kezén levő várat: előbb azzal az ürüggyel, hogy várandós, majd a nőág (Zsigmond király oklevele által biztosított) örökösödési jogára hivatkozva.⁸⁰

Még furcsább jelenség az az 1457. január 31-én kelt diploma, mellyel V. László Nagyvölgyi László lovászmesternek (Újlaki familiárisának) és Várdai Aladárnak adta Kentelke, Árok-alja, Szeretfalva és Sófalva falvakat,⁸¹ a volt kentelki uradalom Sajó menti tartozékait, amelyek természetesen a november 12-i oklevélben is szerepeltek – éppen (a többi Várdai és Dezsőfi társaságában) Aladárnak ajándékozva. Mi értelme volt egy újabb, az előzőt keresztelő (de csak félig keresztelő!) donációnak? Az oklevelet akár gyanússá is teheti a néhány romlott névalak (Sófalva például *Saphanal* formában jelentkezik), bár ez a dunántúli Nagyvölgyi és a szabolcsi Várdai helyismeretének hiányában érthető is lenne. Ha mégis hiteles, akkor csak Aladár kamarás mesterkedéseit sejthetjük benne, aki a bálványosi adomány legalább egy részéből ki akarta túrni a Dezsőfieket és – úgy tűnik – a többi Várdait is (elképzelhető, hogy nem volt nehéz ezt keresztülvinnie, hisz a király nem emlékezhetett részletesen Bálványos tartozékaira, a kancelláriai regisztrum pedig valószínűleg nem volt ott Nándorfehérvárott, így abba a donáció nem volt bevezetve). De hogy miért volt jobb Aladárnak a távoli rokon Nagyvölgyi társasága, mint testvéréé? Nem tudom. Tény viszont, hogy e mellékvágánynak végül nem volt folytatása.

⁷⁰ Kubinyi 2001. 21–23; Engel 2001. II. 248. Vö. Thuróczy: MK 319.

⁷¹ Ub V. 551.

⁷² DL 15.114, 15.115, 44.887, 86.386

⁷³ Thuróczy: MK 316–317.

⁷⁴ DL 27.899, 44.812, 105.501.

⁷⁵ DL 27.482, 74.050.

⁷⁶ László gróf levele a brassóiakhoz (Ub V. 555).

⁷⁷ DL 15.144.

⁷⁸ Kubinyi 2001. 17; Engel 2003 (1968–1970). 22–24.

⁷⁹ Ami nélkül az adomány csak írott malaszt maradt. Lehet, hogy a hiteleshely is ki akarta várni az országos helyzet alakulását?

⁸⁰ DL 30.834.

⁸¹ ZO IX. 539–541.

Közben az udvari párt előkészítette a visszavágást a Hunyadiak ellen. E szervezkedés egyik mozzanata lehetett az, hogy megerősítették a király feltétlen híveinek pozícióit: így nevezte ki V. László Várdai Istvánt még december elején (december 9. előtt) kalocsai érseknek (1456–1471) (formálisan persze a káptalan választotta meg), majd 1457. január 26.⁸² után – éppen a Hunyadi-pártinak tartott (noha nemrég még az uralkodó hatalmának megerősítésén fáradozó) Vitéz János leváltásával, aki utoljára december 23-án jelentkezik e méltóságban – titkos kancellárrá is kinevezte (említetik 1457. február 9. – április 25. közt).⁸³

Aztán mikor a tettekre került sor, László gróf testvérét, Mátyást is Budára csalva, március 14-én letartóztatták kettejüket és néhány közelebbi hívüket (Vitéz János váradi püspököt, Rozgonyi Sebestyént, Kanizsai Lászlót, az Újlakitól átállt györgyi Bodó Gáspárt, Modrár Györgyöt, valamint kapitányait: Horvát Pált és Eustach Frodnachert). Lászlót 16-án lefejezték, a többiek fogságban maradtak (de Vitéz hamarosan szabadult, s a királyi kancelláriába került vissza, Mátyás és Modrár kivételével pedig a többiek június 16-án egy felhőszakadást kihasználva megszöktek).⁸⁴ Egy március 21-én kiadott királyi oklevél (mint egy „hivatalos közlöny”) összeállította Hunyadi János (!), László és Mátyás (még csak 14 éves!) bűnlajstromát, és hűtlenség címén jószágvesztésre ítélte a Hunyadi családot. Ugyaninnen ismerjük az akcióban részt vevő királyi híveket: köztük persze Garait, Újlakit, alsólendvai Bánfi Pált, a szintén Újlaki köréhez tartozó Buzlai Lászlót⁸⁵ (Nagyvölgyi társa volt a lovász- és pohárnokmesteri tisztségben), Szomszédvári Henninget (szintén lovászmester).⁸⁶ Rajtuk kívül Pálóci László országbíró, Giskra és a három királpárti Rozgonyi részvételéről tudunk.⁸⁷

Mindjárt másnap sor került – a Hunyadiak hatalmának leépítése kapcsán – az erdélyi ügyekre is. V. László utasította Rozgonyi Osvátot, hogy adja vissza a hajdan még a kormányzó által elbitorolt Teke, Péntek, Sajó, Paszmos és Sárpatok birtokokat losonci Dezsőfi ifj. Lászlónak és Zsigmondnak (jóllehet azt a losonci Bánfiaktól vette el János gróf!).⁸⁸ Hogy aztán meglepő módon április 28-án Tekét és Sárpatokot (más környező falvakkal egyetemben) Várdai Aladárnak és Miklósnak adja!⁸⁹ A két család érdekei egyre több helyen kezdték keresztezni egymást...

Ugyancsak március 22-én a király felhatalmazta Várdai Istvánt és losonci Dezsőfi ifj. Lászlót, hogy foglalják le számára Bálványos várát,⁹⁰ s ezzel egy időben az alvajdákat is utasította, hogy május 1-jére idézzék meg Lack Miklós özvegyét, s vizsgálják ki a leányági örökösödés problémáját: ha ezt nem látják igazoltnak, az esetleges ellenmondásokat nem véve figyelembe adják át a várat Várdainak és Dezsőfinek, ha mégis van valami alapja, az ügyet tegyék át a nádori ítélőszék elé.⁹¹ Szembeszökő a királyi részrehajlás: Várdaiéknak volt lehetőségük fellebbezni, a Lack család nőtagjainak viszont nem. Az udvarnak nyilván égetően szüksége volt a vár birtokbavételére, ami az elkövetkezendőket ismerve érthető is. Ugyanez indokolhatta, hogy ezen *mandatumok*ban nem is említik a két család birtokjogát, Várdai és Dezsőfi csak mint királyi felhatalmazott szerepel. Igaz, hogy az átadás procedúrája is azt követelte, hogy előbb a *dominium eminens* joga érvényesüljön, s majd a király mint kezébe jutott uradalmat adomá-

⁸² Ekkor még alkancellár (DL 15.130).

⁸³ Engel 1996. I. 66, 91, II. 254.

⁸⁴ Thuróczy: MK 317–322; Kubinyi 2001. 22.

⁸⁵ Alvajdája volt 1441–1444 között (Engel 1996. 15).

⁸⁶ DL 24.766.

⁸⁷ Kubinyi 2001. 22.

⁸⁸ BánfOkI. 700–701.

⁸⁹ Ub V. 568.

⁹⁰ BánfOkI. 701–702.

⁹¹ DL 30.834.

nyozza el Bálványost – nyilvánvaló azonban, hogy ez az ideiglenes, de közvetlen királyi ellenőrzés e zivatáros időkben neki is jobban megfelelt volna.

Mert közben az ország keleti fele lángba borult: „László gróf hívei uruk kivégzését szüntelen háborúskodással bosszulták meg. Az országban heves zavargás támadt, és a grófok nyomorúságos sorsa miatt válogatás nélkül osztogatták a súlyos büntetéseket. Mindenesetre Horogszegi Szilágyi Mihály, a grófok nagybátyja hazai és idegen nemzetiségű harcos férfiakból őrcsapatokat szervezett, megtámadta az erdélyi részeket” (Bellus Ibolya ford.),⁹² ahol – mint láttuk – a király hívei domináltak, de a Hunyadiak ereje is számottevő volt. Április 6-án Várdai Aladárnak magának kellett fellépnie Dengelegi Bernát ellen, aki már Szatmár megyében toborzott katonákat Szilágyi megbízásából.⁹³ Április 14-én Szilágyi Mihály és Erzsébet szövetséget kötött Temesvárott a nagy hatalmú felvidéki Szentmiklósi Pongráccal (akinek fia nemsokára Szilágyi Jusztinát, Mihály unokahúgát veszi el),⁹⁴ így az udvari hadakat már északon is lekötötték.⁹⁵ Az ő kezük lehetett abban is, hogy Iklódi Beke várnagy nem adta át – többszöri felszólításra sem – Bálványos várát a helyszínre érkező Dezsőfi ifj. László megbízottnak.⁹⁶ A király ugyan a nőági rokonság (Bethlen Márk, Apafi Mihály) mesterkedéseit látta a háttérben, és április 11-én elfogásukra és birtokaik megszállására utasította a székely ispánt, Rozgonyi Osvátot,⁹⁷ de jó lesz emlékezetünkbe idézni azt is, hogy Márk nagybátyja, Gergely Hunyadi János székely alispánja volt!

Április 20-ára már úgy tűnik, tarkói Rikalf György (1450–1457)⁹⁸ és győrmonostori Kemény István (1456–1457) alvajdák megszállták az uradalmat, és körbefogták a várat. Mindenesetre itt, Németiben írták át egyrészt Dezsőfi ifj. László, másrészt a Lack család nőági rokona-it képviselő Bethlen Márk számára a március 22-i királyi parancslevelet.⁹⁹ Merthogy Márk – aki maga is szántai Lack György veje volt – már előzőleg benyújtotta tiltását – néhai Lack Dávid bán leánya: özv. Kórógyiné Katalin, néhai György leányai: Telegdiné Dorottya, Bethlenné Anna, Apollónia, Erzsébet, Orsolya és Zsuzsanna, valamint néhai Miklós kislánya: Katalin nevében¹⁰⁰ – a kolozsmonostori konvent előtt az 1456. november 12-i királyi adomány ellen.

Másnap (21-én),¹⁰¹ ugyancsak Németin a pereskedők (egyfelől losonci Dezsőfi id. László és ifj. László asztalnokmester, másfelől Bethlen Márk, Telegdi Lőrinc és Apafi Mihály¹⁰²) bemutatják jogaikat igazoló okleveleiket az alvajdák ítélőszéke előtt. A jogi szakértelmet Miklós erdélyi ítélőmester (*protonotarius*), Kémeri Miklós királyi jegyző és királyi ember, Rápolti Gotthárd, a kolozsmonostori apátság gubernátora képviselték, valamint egy sor fogott bíró, akiket a felek jelölték a környék tekintélyes nemeseiből: köztük a mellőzött losonci Dezsőfi sarj: (III.) János, Szilágyi Mihály hívei: Suki Benedek és somkerekai Erdélyi István, Szász Johann

⁹² Thuróczy: MK 321.

⁹³ ZO XII. 250–251.

⁹⁴ Kubinyi 2001. 23.

⁹⁵ Július 15-én V. László Kaszai Jánost csak önvédelemre tudja biztatni Pongrác ellen, mert segítségre nem futja (DL 44.838).

⁹⁶ Érthető, hogy miért ő s nem az udvarban elfoglalt Várdai István jelent meg.

⁹⁷ BánfOkI I. 702–703.

⁹⁸ Újlaki familiárisa, maga is birtokos Szabolcsban, így talán a Várdaiak rokona, de a losonci Dezsőfiakkal mindenképp közösen birtokolta az ottani Palotát. Lásd DL 15.849–50, 15.882.

⁹⁹ BánfOkI I. 703–704.

¹⁰⁰ KmJkv I. 1265. sz. – A kisebbik Katalin nemrég még szereplő anyja is bizonyára elhunyt, mert később már nem jelentkezik a dokumentumokban, és György (=Miklós?) meg nem nevezett leányát 1463-ban Várdai István gyámsága alatt találjuk. Lásd ZO XII. 276–277.

¹⁰¹ Jellemző a sietség a polgárháború árnyékában, hiszen eredetileg a pert május 1-re tűzte ki a király (DL 30.834).

¹⁰² Akik a korra jellemző kompromisszumos megoldásokat kedvelő gyakorlati készségnek köszönhetően megúszták a letartóztatást.

szászsebesi királybíró és még több Dezsőfi-, ill. Bethlen-familiáris. Az ítélmester megvizsgálta Zsigmond király 1409. és 1426. évi okleveleinek hitelességét, melyeket a nőágiak mutattak be, és hitelesnek találta azokat. Az iratok arról a kölcsönös örökösödési szerződésről szóltak, melyet Lack Dávid bán és dobrakucsai Nelepecs Benedek kötöttek mindkét nemű utódaikra nézve: magyarán ha pl. a Nelepecsek kihalnának, birtokaikat Dávid bán leány utódai is örökölhetik, ha fiúk nincsenek. Ezt pedig némi csúsztatás révén lehetett úgy értelmezni, hogy akkor a saját apjuk birtokát is teljesen ők öröklik. Az ügy mindenestre a tiszteletre méltó bírának is bonyolult volt, így a március 22-i királyi mandátumba is kapaszkodva a nádor elé utalták azt május 24-re.¹⁰³

Garai aztán hamar lezárta az ügyet. A tárgyalás szokatlanul keveset halasztódott, május 26-án már meg is tartották, ahol a feleket familiárisaik képviselték: a Dezsőfieket Szilágyi Gergely, a Bethleneket Füdi Miklós. Aztán befutott Félegyházi Gáspár is – az 1456. november 12-i adománylevelet lobogtatva – a Várdaiak képviselőjében. Úgy látszik, ezek most kaptak észbe, hogy ha nem ügyelnek, kimaradnak, mert a losonci Dezsőfiek nem siettek értesíteni őket. A legrangosabb személyekből alkotott ítélőszék (Barius Miklós pécsi püspök, Hangács Albert egri és István dömösi prépost, gúti Ország Mihály főajtónállómester, Perneszi Pál alnádor és Csurke Tamás alországbíró) hosszas tanácskozás után végül elutasította a Lack lányok keresetét, azzal érvelve, hogy a felhozott oklevelek explicite nem mondják ki a leányági örökösödést, ezért számukra csak a törvényesen járó leánynegyed ítéltető meg (igaz, az a dobrakucsai Nelepecsek birtokából is). Csak Miklós leányának, a kiskorú Katalinnak adták át apja németi (?) udvarházát férjhezmenetelig. Biztos, hogy jól megrágták ítéletüket a bírák, és valószínűleg igazuk is volt, de hogy a rekordgyorsasággal lezárt örökösödési per és az eredmény az udvar kedvére való volt, azt bárki beláthatja. Május 31-én már ki is adták az ítéletlevelet, s utasították a kolozsmonostori konventet, hogy a türelmetlen birtokosokat iktassák be.¹⁰⁴

Közben az országos helyzet is (bár a király június elején Bécsbe menekült) enyhülni látszott, s azzal kecsegtetett, hogy nem lesz ismét akadályozója a birtokbavezetésnek. Az ellenséges pártok hívei békés megoldásokat kerestek (így pl. Szilágyi 1457. június 7-én, Szőregen kelt oklevelével visszaadta Magyarfülpöst, Szászfülpöst, Unokát Nagyvölgyi Lászlónak és farnasi Veres Benedeknek¹⁰⁵), júniusban vagy júliusban pedig Pálóci országbíró és Újlaki vajda azt írhatta a bártfaiaknak, hogy a király kiegyezett a Hunyadiakkal: eltekint a teljes birtokelkobzástól, ha azok visszaadják Beszterce, Déva, Görgény, Királykö és Hátszeg várakat, s mikor ez végbemegy, Mátyást is elengedi.¹⁰⁶ A pillanatnyi tűzszünetet kihasználva július 19-én az alvajdák előtt az új birtokosok kiadták a Lack lányoknak a leánynegyedét, Katalin is megkapta az apai udvarházat és a birtokok negyedét természetben,¹⁰⁷ így lehetővé vált az ő beiktatásuk is, amit Domokos *frater* konventi kiküldött és Kémeri Miklós nádori ember végzett el augusztus elején: 4-én Bálványos vára és a hozzá tartozó Váralja, Németi, Szásznyíres, Gerla, Szentbenedek, Füzes, Csaba, Boda, Csaptelke, Bátor, Kötke, Vásárhely, Mikola, Vice, Szentmárton, Kerlés és Szentjakab birtokokba, 5-én pedig a kentelki részbe (Kentelke, Árok-alja, Sófálva, Szeret, Pusztakamarás és Mezőszombattelke) vezették be, fele-fele arányban a három Várdait (Istvánt, Aladárt és Miklóst) és a három losonci Dezsőfit (ifj. Lászlót, Zsigmondot és id. Lászlót), akiket Félegyházi Gáspár, a Várdaiak familiárisa képviselt.¹⁰⁸

¹⁰³ ZO IX. 560–575.

¹⁰⁴ Uo. IX. 560–581.

¹⁰⁵ Ub V. 572.

¹⁰⁶ Uo. V. 571.

¹⁰⁷ KmJkv I. 1275. sz.

¹⁰⁸ Uo., BánfOkl I. 706–709.

Az azért némiképp túlzás az oklevél részéről, mikor azt állítja, hogy a vár is a kezükre került: a következő hónapok eseményei épp az ellenkezőjét bizonyítják. Iklódi Beke várnagy továbbra sem hajlott annak átadására (ez is azt mutatja, hogy nem volt neki feltétlenül szüksége a leányág támogatására – hatalmasabb patrónusok lehettek a háttérben). Márpedig vár nélkül az uradalom annyit ért, mint a lovag páncél nélkül: felényit sem. Ráadásul a polgárháború ismét fellángolt,¹⁰⁹ s az udvarnak egyre sürgetőbb lett volna az erősség megszerzése. Persze a tulajdonosoknak is...

A pártok közül ismét a Hunyadi-erők kezdeményeztek: Szilágyi Mihály a Szamoshátra vezetett hadjáratot, feldúlva ellenfelei birtokát: csak Várdai Miklós javainak megkímélését rendelte el Kálmándról kapitányainak írt levelében (augusztus 28.).¹¹⁰ Íme egy újabb adalék a Várdaiak kétkulacsosságához!

Aztán ősz elején Erdélybe vonult, ahol a helyzet újabban inkább a királynak kedvezett: Rozgonyi Osvát székely ispán a brassóiak hathatós támogatásával megostromolta Besztercét és Diódot, több volt Hunyadi-familiáris (pl. Vízaknai Miklós) pedig hozzá pártolt.¹¹¹ Szilágyi tüz-zel-vassal pusztítva javaikat állt bosszút rajtuk, majd a szász városok ostromlásához fogott: Besztercét felégette,¹¹² október 9-én Suki Benedekhez szóló *mandatumát* Szeben alól keltezi,¹¹³ majd ennek meghódolása után, november végén Brassó ellen indult, ahova Rozgonyi is bezárkózott. A brassói civisek végül 10 000 arany forintnyi sarc fizetésével állítják meg Segesvárnál.¹¹⁴

Ezalatt a Várdaiak és a Dezsőfiak egyre türelmetlenebbek lettek, látván, hogy már csaknem egy éve egy helyben topognak az elméletileg tulajdonuknak számító Bálványosvár falain kívül: jogaik csak papíron léteznek. Ezért praktikusabb megoldást kerestek. Szerencséjükre Beke várnagy nem volt megvesztegethetetlen, ezért a vár átadásáért egyhangúlag megígérték Mezőszombattelke átengedését neki örökjogon. A *castellanus* nem vette rossz néven, hogy megkörnyékezték, és szeptember 14-én Bécsből V. László is rábólintott az ügyletre,¹¹⁵ hiszen neki sem volt érdektelen, hogy legalább Erdély északi részén menjenek az udvar számára kedvező módon a dolgok. Még aznap Bekének a mondott faluba való beiktatására is utasította a kolozsmonostori konventet, sőt az érsek és Aladár külön kérésére egyévi juhötvened fizetése alól is felmentette azt.¹¹⁶

Az egyezés szerint november 11-ig kellett Bekének a társtulajdonosok kezére bocsátania a várat: úgy tűnik, ez (még ha netán késéssel is) megtörtént.¹¹⁷ Mikor azonban a Várdai és losonci Dezsőfi család tagjai végre megkönnyebbülten és háborítatlanul élvezhették volna újdonsült váruradalmukat, váratlan fordulat állt be az országos politikában: 1457. november 23-án Prágában meghalt – alig tizennyolc évesen – V. László király, és ez az ő jövőjükre nézve is terhes következményekkel járt.

¹⁰⁹ Augusztus 8-án a király ismét egy, a lázadó Szilágyihoz csatlakozó és annak szolgálatában utód nélkül eleső nemes, a torontáli Fejér Osvát Bargyas nevű birtokát kobozza el, és adja Hangács Albertnek és Nagyvölgyi Lászlónak (DL 75.893).

¹¹⁰ ZO IX. 586.

¹¹¹ TelOkI II. 66–67; Ub V. 576–577, 582–583.

¹¹² Nógrády Árpád szóbeli közlése az október 20-i kolozsvári középkorász konferencián.

¹¹³ TelOkI II. 66–67.

¹¹⁴ Ub V. 582–583.

¹¹⁵ BánfOkI I. 710.

¹¹⁶ ZO IX. 586–587, 533.

¹¹⁷ Vingárti Geréb János egyértelműen a jogos tulajdonosok kezéből foglalta el 1458-ban a várat, Bekét pedig 1458. augusztus 4-én volt bálványosi várnagyként említik (KmJkv I. 1304. sz.).

A vingárti Geréb-féle intermezzo (1458–1463)

A harcoló feleknek megoldást jelentett a király halála, 1457 végére ugyanis patthelyzet alakult ki a frontokon, s bár az udvar hívei meg voltak szorulva, már Szilágyi erejéből sem tellett a terjeszkedésre.

A néhai király nővérei: Vilmos szász herceg, illetve IV. Kázmér lengyel király felesége bejelentették ugyan igényüket a magyar trónra, de erejük nem volt annak megszerzésére. Harmadikként III. (Habsburg) Frigyes császár, aki a Szent Koronát is zálogban tartotta több magyarországi várral együtt, formált jogot a trónra. Világos volt viszont, hogy a Hunyadi-párt emberei egyiküknek sem hódolnának meg, tehát az országot pusztító polgárháború folytatódna. Ráadásul ismét török támadás fenyegetett, így a bölcsőbbek belátták, hogy a pártok megegyezésére és valószínűleg „nemzeti” királyra lesz szükség. (Nem kis dolog volt ez a belátás: 1526 után épp a rövidlátó és makacsul öncélú pártoskodás vezet – többek közt – az ország három részre szakadásához.) Garai tette meg a kezdő lépést: 1458. január 12-én szerződést kötött a Szilágyi testvérekkel, hogy amennyiben megbocsátanak neki, lindvai Bánfi Pálnak és Barius püspöknek, illetve több más csatlakozó személynek (Buzlai, Szomszédvári) a Hunyadi László halálában játszott szerepükért, belemegy Mátyás megválasztásába. S valóban, január 24-én Budán az országgyűlés a tizenöt éves Hunyadi fiút emelte a trónra – igaz, a dolgok sima lefolyását Szilágyi 15 000 fős Pesten állomásozó seregének jelenléte is biztosította. Miután Podjebrád cseh kormányzó váltságdíj és házassági ígéret fejében szabadon engedte, Mátyás február 9-én átlépte a határt, és február 14-én Budán trónra ült (a korona, mint említettem, nem volt kéznél). Szilágyi Mihály kormányzó lett unokaöccse kiskorúsága idejére, ám az hamarosan lerázni igyekezett a gyámságot.¹¹⁸

Mivel hatalomra jutása a „nagykoalíciós egyeztetések” révén valósult meg, a régi kormánytagok többsége (Garai, Pálóci, lindvai Bánfi, Ujlaki, Rozgonyi János és Osvát, gúti Ország Mihály) megtartotta pozícióját, de a Hunyadi-híveknek is helyet kellett szorítani, s ennek árát éppen losonci Dezsőfi ifj. László fizette meg. Asztalnokmesteri tisztét ecsedi Bátor István vette át, míg Rozgonyi Sebestyén (Szomszédvári után) lovászmester lett.¹¹⁹ Úgy tűnik, Várdai István is elvesztette a titkos kancellárságot (helyére Vetési Albert, Mátyás neves diplomatája került¹²⁰). Így az érdekérvényesítés szempontjából fontos és jól jövedelmező méltóságoktól esett el a két család, pontosan akkor, amikor nagy szükségük lett volna ezekre.

Erdélyben Szilágyi a volt görgényi várnagyot, vingárti Geréb (II.) Jánost nevezte ki alkormányzónak. János családja a neves Kacsics-nemzetség egyik ágából származott, amely egy előkelő szász családnak, a Kelnekieknek utolsó leánysarjával kötött házasság után nyerte el a Geréb ragadványnevet és azok Székás menti gazdag uradalmát. Jánosig azonban a család tagjai nem játszottak komolyabb szerepet az erdélyi közéletben, eltekintve hasonnevű apjától, aki Tamási János vajda alvajdája (1408–1409). Fiai: Miklós (1408–1439) és (II.) János (1414 †1471), a már jól ismert séma alapján, ezek után simán bekerültek az udvarba. Szerencséjét a kisebbik, János, mégiscsak házasságával csinálta meg: Szilágyi Zsófiát, Mihály és Erzsébet húgát vette feleségül, tehát Hunyadi János sógora és Mátyás nagynénjének férje lett. Karrierjét is a Hunyadi-párton belül járta végig – kormányzó (1445), görgényi várnagy (1448–1457), alvajda (1450), székelyek bírása (1453) –, amelynek most a csúcsára érkezett.¹²¹

¹¹⁸ Minderre bővebben lásd Kubinyi 2001. 25–28, 42–44.

¹¹⁹ Fügedi 1970. 123; Kubinyi 2001. 43.

¹²⁰ Uo. 56. (1458. március 15. – július 9. közt említik e tisztségben).

¹²¹ Engel 1996. I. 15, 508–509, II. 83.

Ezért úgy vélte, ideje mindent bevetni a család vagyonának gyarapítására, s többek közt éppen a Várdai–Dezsőfi együttes bálványosi várát szemelte ki magának. Fel is kérte adományul a trónján alig megmelegedő fiatal királytól, aki – mit sem tudván a valódi helyzetről (hiszen ifj. László már nincs az udvarban, Várdai érsek pedig bizonyára nem volt jelen) – március 10-én készségesen neki is adományozta minden tartozékával együtt, és a kolozsmonostori konventnél iktatást rendelt el.¹²² Nyilván ebben az is motiválta, hogy rokonai helyzetét erősítse a bárók közt, de aligha gondolta, hogy ezt mások jogainak sérelmével teszi, pont amikor belső nyugalomra és tisztázott birtokviszonyokra lett volna szükség.

Volt persze némi bökkenő az adománnyal: az tudniillik, hogy a Várdaiak és a Dezsőfiek emberei már benne ültek. De ez nem okozott gondot az alkormányzónak: pünkösd (május 21.) tájkán megrohanta és ostrommal elfoglalta az erősséget¹²³ (pont ő, akinek a közrendet kellett volna fenntartania a tartományban). Így természetesen semmi gyakorlati akadálya nem maradt a birtokbavezetésnek, ami július 11-én meg is esett a már jól ismert Domokos konventi kiküldött és Hosszútelki László királyi ember révén,¹²⁴ mégpedig ellenmondás nélkül.¹²⁵ Hát hol maradtak a jogos tulajdonosok? – kérdezhetnénk. Utóbb derült ki, hogy nem mertek a helyszínen tiltakozni, mert az erőszakos iktatás az életüket veszélyeztette volna.¹²⁶

Augusztus lett, mire szólni mertek. Ekkorra az országos helyzet is megváltozott: mikor a Mátyás önálló királykodásától megsértett Szilágyi Mihály lepaktált Garaival és Újlakival a simontornyai várban (július 26.), a király gyors személycserékkel reagált. Garait leváltotta a nádori tisztről – helyébe gúti Ország Mihály került (1458–1484) –, Újlakit a vajdaságból – Rozgonyi Sebestyén követte (1458–1462) –, Rozgonyi Osvátot a székely ispánságból, hamarosan pedig a kormányzó is lemondott, akit szeptemberben aztán Mátyás bezárattatott Világos várába. Ezzel vingárti Geréb János alkormányzósága is automatikusan megszűnt.¹²⁷ Úgy tűnik, ifj. László is ekkor kapta vissza az asztalnokmesteri tisztségét (1458–1459).

Ezek után már a sértett felek is bátrabbakká váltak, s Vécsi (=losonci Dezsőfi id.) László augusztus 20-án a bálványosi iktatás elleni tiltakozást nyújtott be a kolozsmonostori hiteleshelynél, ahol nemcsak Várdai István, Aladár és Miklós, valamint Dezsőfi ifj. László, de özv. Kórógyiné és más nőági szántai Lack-leszármazottak nevében is fellépett,¹²⁸ akiknek nyilván a leánynegyedük veszett oda Geréb János hatalmaskodása miatt. A hajdani peres felek tehát most összefogtak a közös veszedelem ellen. A következő nap id. László megismételte az ellenmondást, bizonyára azért, mert előzőleg Dezsőfi Zsigmond nevét kifejejtette, ezúttal azonban a Lack leányok hiányoznak,¹²⁹ nyilvánvaló jeleként annak, hogy ha nem muszáj, nem viseli szívében a sorsukat.

Aztán szeptember 22-én maga a király, a délvidékre, török ellen vonuló Mátyás előtt fejtik ki panaszukat Futakon. Ezúttal Várdai István és Aladár az ügyvivők (úgy néz ki, a két család megtalálta a közös érdekérvényesítés módját: a Dezsőfiek Erdélyben, a Várdaiak az udvarban tevékenykednek közös birtokaik ügyében). Részletesen elő is adták vingárti Geréb János viselt dolgait, és a király (az „igazságos Mátyás”) tényleg nem nézte, hogy rokonról van szó (persze, az alkormányzó elleni fellépés jól beleillett a Szilágyi híveinek visszaszorítását és a birtokvi-

¹²² BánfOkl II. 1. Érdekes, hogy ebből Mezőszombattelke gondosan kimaradt, minthogy az már Iklódi Bekéé volt.

¹²³ ZO X. 5, 153.

¹²⁴ Ez utóbbi neve alátámasztja azt a hipotézist, hogy a királyi emberek a megadományozott familiárisai voltak, hiszen Hosszútelke Vingárt, a Gerébek dél-erdélyi törzsbirtoka mellett fekszik.

¹²⁵ KmJkv I. 1301. sz.

¹²⁶ Uo. I. 1307. sz.

¹²⁷ Fügedi 1970. 105, 109; Kubinyi 2001. 47–48.

¹²⁸ KmJkv I. 1305. sz.

¹²⁹ Uo. I. 1307. sz.

szonyok rendezését célzó intézkedései közé, amelyek nemrég egy külön dekrétum megszületését is eredményezték): az ügy kivizsgálására utasította a budai káptalant,¹³⁰ amely országos hatáskörű és épp ezért a legtekintélyesebb hiteleshely volt. A bálványosi birtokper tehát ismét országos jelentőségű lett.

A káptalan meglehetősen gyorsan intézkedett: Ramacs házai Ferenc királyi ember (maga is szabolcsi középnemes, tehát a Várdaiak familiárisa) és Olcsvári Pál káptalani kiküldött szeptember 29-én¹³¹ már Doboka vármegyében tartottak vizsgálatot, s mindent a panaszosok által elmondottak szerint találtak. Közben Geréb János keresésére indulva, október 4-én Nagylibercsén (Nógrád vm.) rábukkantak, s mivel a szóban forgó várat és tartozékait nem volt hajlandó visszaszolgáltatni, november 4-ére megidéztek a személyes királyi jelenlét bírósága elé.¹³² Mivel azonban az uralkodónak októberben a Délvidéken akadt problémái (a Szilágyi várnagyi által tartott Nándorfehérvárat kellett hódoltatnia, ahova nem akarták őt beengedni), s még decemberben is ott tartózkodott a Szegedre összehívott országgyűlés miatt, a tárgyalást el kellett halasztani.

Az ügy ezután hosszú ideig lekerült a napirendről. A királyságra válságos idők következtek: 1459 februárjában Mátyás ellenzéke, a hatalomból kiszorult Garai, alsólindvai Bánfi Pál, Vitovec János szlavón bán és a sértett Újlaki felláztak és királlyá választották Frigyes császárt. Még Mátyás korábbi hívei, a Kanizsaiak is hozzájuk csatlakoztak, és Mátyás hadvezére, szentmártoni Nagy Simon (korábban Újlaki familiárisa, ami sok mindent megmagyaráz) vere séget szenvedett tőlük áprilisban. Ugyanakkor június végén Szilágyi Mihály is megszökött fog ságából, és ő is csapatokat gyűjtött. Mátyás kormánya szemlátomást támogatás hiányával küzdött: bár a főpapok mellette álltak, az országos méltóságokat többnyire névtelen személyekkel, volt Hunyadi-familiárisokkal kellett kitöltenie, az igazi bárók hiányoztak. Végül Újlakival megegyezve (emez visszakapta az erdélyi vajdaságot és a macsói bántágot) sikerült hatástalanítani az összeesküvést, majd Szilágyit is lekenyerezte (szintén a macsói bántággal és az erdélyi kormányzósággal),¹³³ a „tömegbázisát” pedig a régi arisztokrácia bevonásával próbálta szélesíteni: Rozgonyi János (mások mellett) ismét vajda (1459–1461) és tárnokmester (1459–1470) lett,¹³⁴ Várdai érseknek pedig a birtokain az 1460. évre szedett kamarahaszna elengedésével kedveskedett a király.¹³⁵

Ilyen körülmények között persze kisebb gondja is nagyobb volt, mint a fenti perrel törődni. Vingárti Geréb János pedig kihasználhatta, hogy a király az urak mellett nem akar rokonaival is összezördülni. Aztán Szilágyi visszatérése (1460) megint neki kedvezett: újból alkormányzó lett, s senki sem merte Bálványos birtokában háborgatni. Innen keltezte egyik hivatalos, kivizsgálást elrendelő parancsát is.¹³⁶ Közben a Várdai testvérek egyike, Aladár is meghalt, úgy tűnik, utódok nélkül (1459).¹³⁷

A megrövidített tulajdonosok számára csak 1460-ban kezdtek ismét kedvezni a körülmények: Vécsi (id.) Lászlóval 1460. augusztus 2. és 1461. július 27. között székely ispánként találkozunk,¹³⁸ tehát ismét a létfontosságú országos méltóságok sorában van a losonci Dezsőfi

¹³⁰ ZO X. 5–6.

¹³¹ Ha ugyan az egész nem 1459-re vonatkozik.

¹³² ZO X. 152–155, BánfOkl II. 35–39.

¹³³ Mindezekre lásd Kubinyi 2001. 48–51.

¹³⁴ Fügedi 1970. 105, 109.

¹³⁵ ZO X. 102–103.

¹³⁶ DL 62.876.

¹³⁷ Engel 1996. II. 254.

¹³⁸ Ub VI. 83, SzOkl III. 75–76, DL 27.036, DF 245.004. A SzOkl I. 188. oklevél hibásan keltezett, valójában ugyanaz, mint a SzOkl III. 76.

család egy tagja. Mikor pedig Szilágyit, aki 1460 novemberében a törökök fogságába esik, ezek kivégzik, Geréb János helyzete is megrendül. Végre aztán, többéves halogatás után, 1461. május 8-án, mikor a király – visszatérve az 1460 júniusától Giskra ellen folytatott felvidéki hadjáratából – hosszabb ideig Budán tartózkodott, sor került a kitűzött tárgyalásra a személyes királyi jelenlét (*personalis presentia*) bírósága előtt. Geréb János – „a törvényt semmibe véve”, ahogy az ítéletlevél megjegyzi – nem jelent meg, Várdai Istvánt és Miklóst familiárisaik: Szécsi Pácz János és Barlabási János képviselték a leleszi konvent előtti ügyvédvallásuknak megfelelően, a losonci Dezsőfi családot pedig a pillanatnyilag legbefolyásosabb tagja, Vécsi (id.) László. A felperesek bemutatták a király 1458. szeptember 22-i futaki mandátumát, és hosszan beszámoltak a per eddigi viszontagságos folyásáról. A rokona szemtelen távolmaradásától amúgy is láthatóan feldühített Mátyás egykettőre visszaítélte nekik a sokat megért Bálványosvárat és tartozékait, és újra a budai káptalant rendelte ki a helyszínre iktatni. Külön kikötötte, hogy az alperes ellenmondását nem kell figyelembe venni. Ezek mellett hatalmaskodásáért további – István érseknek megfizetendő – 50 márka kártérítésre ítélte Gerébet. Mivel várható volt, hogy mindez nem fog simán menni, a bírság megfizetéséig (amely határidejéül október 13-át tűzte ki) a volt alkormányzó ennek megfelelő becslését parancsolta zálogul adni Várdai Miklósnak. A becslést két királyi bírónak és Miklós emberének kellett elvégeznie, a beiktatást pedig ugyanazon káptalannak.¹³⁹

A szigorú ítélet valóságos csapást jelentett a vingárti Geréb família számára, de egyelőre nem volt több egyszerű papírnál. A vár a valóságban továbbra is Geréb János kezén maradt. A kortársak is érzékelték, hogy, ami a bálványosi uradalmat illeti, a birtokviszonyok még nagyon bizonytalanok: az 1461. évi ötvened (*quingagesima*)-jegyzék, bár egyébként minden birtoknál, sőt birtokrésznel jelzi a tulajdonosok nevét (vagy legalább státusát), bölcsen hallgat e tekintetben, mikor a bálványosi tartozékokban lakó románok által fizetett 7000 dénárt említi.¹⁴⁰ Bizonyára az iktatás is, ha végbement, csak olyan lehetett, mint az 1457. augusztusi. 1461. október 6-án újabb ítéletet hoztak Geréb János ellen, melynek tartalmát közelebbről nem ismerjük, de sok foganatja ennek sem lehetett. Ráadásul az év folyamán elhunyt Várdai Miklós is, jogait kiskorú gyermekei: (IV.) Miklós, Simon, Pelbárt / (III.) Aladár és Mátyás örökölték. A család egyetlen felnőtt tagja, aki a küzdelmet folytathatta Bálványosért, István érsek maradt. Ő pedig úgy látta, hogy ezúttal is (mint Iklódi Beke esetében) peren kívüli egyezés lenne a megoldás. Ebbe Geréb János is belement, hiszen a sok per őt is szorongatta. 1461. december 8-án gúti Ország Mihály nádor előtt egyezményt kötöttek, amelyben János, fiai nevében is, megígérte, hogy 23-ig visszaadja az érseknek vagy megbízottjának Bálványost és tartozékait, és hajlandó jelen levő fiait: Istvánt és Pétert is túsul hagyni a királynál. Figyelemre méltó, hogy a losonci Dezsőfiék nincsenek a vár majdani átvevői között – Várdai érsek szépen megkerülte őket. Ugyanakkor még az is érdekes, hogy a túsok sem tűntek a leghatékonyabb zálognak (hiszen unokatestvérüknél maradtak), Geréb János még azt is lehetségesnek találta, hogy az átadásból nem lesz semmi.¹⁴¹ Egy héttel később, december 15-én pedig az érsek tett fogadalmat, hogy cserében eltekint a főbenjáró büntetés követelésétől, és felmenti Gerébet a per következményei alól, megfogadva, hogy hasonló ígéretet csikar ki losonci Dezsőfi id. és ifj. Lászlótól meg Zsigmondtól, s addig be nem ereszti őket a várba, míg erről írást nem adnak.¹⁴²

¹³⁹ BánfOkI II. 35–42; ZO X. 152–158.

¹⁴⁰ DL 25.989. Közölve Păclișanu, Zenobie: *Un registru al quingagesimei din 1461*. In: *Fraților Alexandru și Ion I. Lăpedatu la împlinirea vârstei de 60 de ani*. Buc. 1936. 597–603.

¹⁴¹ ZO X. 198–200.

¹⁴² BánfOkI II. 49–50.

Az átadás a megszabott terminusig valószínűleg megtörtént (ezt bizonyítja a rögvest következő Várdai-osztozkodás, illetve az, hogy 1462 végén – mint látni fogjuk – a vingártiak ismét iktatást kell hogy kérjenek), bár csaknem biztos, hogy az uradalmat egyedül a Várdaiak kapták kézhez. A Dezsőfi családot tehát kijátszották – ebben valószínűleg nem csak ügytelenségük, hanem anyagi és peres gondjaik is szerepet vittek. Közben – kihasználva, hogy az országbíró épp a környéken jár – István érsek előrelátó és bölcs módon gondoskodott a család jövőjéről: mivel a várat adományul kapó családtagok közül csak ő élt (neki nyilván nem lehetett törvényes utóda), Miklós fiai pedig kiskorúak voltak, ami a korban a magas gyermekhalandóság miatt korántsem volt garancia a család továbbélésére, 1462. január 7-én Kisvárdán, Pálóci jelenlétében, kiterjesztette másik unokatestvérére: (I.) Mihály fia: (II.) Lászlóra és örökösire is a bálványosi uradalomban rejlő jogait, átadván nekik az ottani birtokuk 1/3-át (tehát a maga és a Miklós fiaival megegyező részt), azzal a kikötéssel, hogy ha azt László valamilyen okból elvesztené, Miklós fiai hasonló arányban kárpótolnák a magukéból, ha viszont ezek veszítenék el javaikat, Lászlónak ottani birtoka 2/3-át kell átadnia nekik.¹⁴³ E példás családi szolidaritást felmutató egyezséggel tehát emberileg szólva bebiztosította az utódok örökségét. Jellemző viszont, hogy a losonci Dezsőfiék egyáltalán nem említettek: sem mint társtulajdonosok, sem mint akik beleegyezésüket adták volna mindezekhez. Úgy tűnik ismételten, hogy ők még mindig birtokon kívül voltak.

1462 őszén Mátyás Erdélybe vonult, hogy segítséget nyújtson a török ellen küzdő Vlad Ţepeş havasalföldi vajdának.¹⁴⁴ Budáról július 15-én indult Szeged (augusztus 3–12.) és Csánád (augusztus 17.) felé kerülve, augusztus 28-án ért Váradra. Szeptember elején még itt volt, majd Kolozsváron (szeptember 11.) és Tordán (szeptember 16–17.) keresztül Szebenbe (szeptember 23–30.) ment. Október közepén vonulhatott Brassóba, ahol december 2-ig tartózkodott.¹⁴⁵ Innen kelt a vele tartó Pálóci országbírónak újabb oklevele október 26-án, amellyel váratlan fordulattal az eddigi eseménysorhoz képest, a gyulafehérvári káptalannál vingárti Geréb János és fiai beiktatását rendelte el a bálványosi uradalomba.¹⁴⁶ Hogy mi történhetett a háttérben, egyelőre ismeretlen. Lehet, Geréb egyszerűen megbánta, hogy olyan simán visszaadta a várat Várdaiéknak, és ismételten annak megszerzésébe vágott – ezúttal jogi úton. Tény viszont, hogy az újabb ármánykodás nem ért cél: bizonyára már a tulajdonosok ellenmondása meghiúsította azt.

De a legújabb Geréb-akció ráébreszthette Várdaiékat arra, hogy csak az eredeti adománylevél szellemében, azaz a losonci Dezsőfi családdal válllvetve tudják megőrizni a várat és a 22–23 hozzá tartozó falut. 1463. április 1-jén tehát, a tolnavári országgyűlésen megejtették az osztozkodást, amely immár rendezni volt hivatott közös birtoklásukat. Az egyezés(ek) érdekessége az, hogy mind a Várdaiakra, mind a Dezsőfiekre vonatkozó rész fennmaradt a megfelelő családi levéltárban. Ezekben egyfelől a két Dezsőfi László, másfelől István érsek megegyeztek, hogy a Bálványoshoz tartozó összes mezővároson és falun fele-fele arányban osztoznak (tehát telekosztályt végeznek), de a vár teljes egészében az érsekéknek jutott, mivel a pereskedés és annak visszaszerzési költségeit nagyrészt ők állták (ez egyúttal a valódi helyzetállást is tükrözte), megkapták a németi udvarházat is, míg a kentelki a Dezsőfiéknek maradt. Elkülönítettek továbbá egy részt Szentiványi Ferencnek, aki, úgy látszik, valamilyen nagyobb szolgálatot tett nekik a hosszú per során (a későbbiekből tudjuk, hogy neki Mezőszombattelke jutott,¹⁴⁷ ugyan-

¹⁴³ ZO XI. 421–422.

¹⁴⁴ Kubinyi 2001. 52–53.

¹⁴⁵ Fügedi 1974. 91–92.

¹⁴⁶ DL 27.907.

¹⁴⁷ KmJkv I. 1788. sz.

az a birtok, mint Iklódi Bekének, akitől, úgy tűnik, valamilyen úton-módon visszaszerezték, jóllehet még 1464-ben is élt¹⁴⁸). Mindkét fél vállalta, hogy ha elállna az egyezségtől, köteles még a per előtt az uradalom teljes becsűjét fizetni a másíknak, és ezenfelül veszített párbaj vétéségében (*sucubitu duelli facti potencialis*) marasztaltasson el. Megegyeztek, hogy az iktatásra pünkösdkor (május 29.) kerüljön sor a váradi káptalan révén, s akkorra ígérték a Dezsőfiak is, hogy Zsigmond és id. László fia: Ferenc beleegyezését is megszerzik az osztályhoz.¹⁴⁹

Az egyezmény a perek hosszú sorának és a békétlenségnek a kompromisszumos végét jelentette, egyúttal azonban azt is, hogy a Dezsőfiak lemondanak dédelgetett észak-erdélyi almaikról, hiszen a vár nem az ő kezükön maradt, és a telekosztály az egységes területű uradalmat is lehetetlenné tette. El kellett ismerniük, hogy az udvarban jobban helyezkedő Várdaiak¹⁵⁰ (akik pedig eredetileg alighanem véletlenül kerültek a megadományozottak közé) ez esetben megelőzték őket.

Epilógus helyett (1463–1467)

A békés birtoklás mindig rosszabbul dokumentált, mint a perekkel megtűzdelte időszakok. Nem mintha a középkorban nem készültek volna gazdasági összeírások, birtokigazgatási parancsok vagy hasonló – a gazdaságtörténezt érdeklő – írásos anyagok (ilyen például az a *missilis*, amelyben 1463. május 1-jén a Várdaiak bálványosi *provisora*, Vatai Mihály bizonyos mennyiségű szalonna elküldését jelenti Várdai Miklós özvegyének, Katalinnak¹⁵¹), csak éppen ezek őrződtek meg a legkevésbé: míg a jogi iratokra (adománylevelek, iktatások, perbeli végzések) még bármikor szükség lehetett a jövőben, a fenti iratokat a földesurak vagy utódaik könnyű szívvel kielejtették. Az ellenőrzött számadásokat egyébként is visszaadták a számadó személynek.¹⁵²

De számunkra ez most nem is fontos, hiszen a dolgozat elején a per végigkötését ígértük. Most csak annyi maradna még hátra, hogy a Dezsőfiak példáján bemutassuk, hogyan tékozlak el szinte pillanatok alatt a hosszú évek pereivel, vérrel és pénzzel megszerzett birtokot, és számoltak le végleg bárói ambícióikkal.

Úgy tűnik, a család a hosszú per után (de mint láttuk, alatta is) pénzhányban szenvedett: 1465-ben ifj. László kénytelen volt elzalogosítani teljes bonyhai (gógánúvjári) és szentmiklósi birtokrészét a már ismert Szentiványi Ferencnek – mindössze 200 Ft-ért. Igaz, hogy aztán a bonyhai részt id. László magához váltotta,¹⁵³ és így ez a család kezén maradt, de a krízis szemmel látható. Annyira azért mégis csak futotta, hogy 1467-ben zálogba vegyék Péterháza felét, de lehet, hogy itt (III.) János és Zsigmond anyagi ereje mutatkozott meg.¹⁵⁴

Tény viszont, hogy ez években is a család mellőztetést kellett hogy elszenvedjen, ami az országos méltóságokat illeti. Márpedig ennek híján hiába voltak a leggazdagabbak Erdélyországban, és helyi tekintélyük hiába maradt sértetlen,¹⁵⁵ stagnálásra voltak kárhóztatva és a tisztsé-

¹⁴⁸ Uo. I. 1669. sz.

¹⁴⁹ BánfOkl II. 55–58, 59–61; ZO II. 272–274. – Érdekes, hogy az örökségbe bevett Várdai Lászlót nem említik.

¹⁵⁰ Akiknek szerencsecsillaga most állt a zenitjén, hiszen István érsek befolyása maximálisra nőtt: ő vezette a Szent Korona visszaszerzéséért III. Frigyesel tárgyaló delegációt (amint az az 1463. július 19-i kettős – bécsűjhelyi és soproni – egyezményből kiderül), majd Mátyás megkoronázása (1464. március 29.) körül Vitéz Jánossal együtt az egyesített kancellária vezetője lett. Lásd DL 15.856, 45.073. stb.; Kubinyi 2001. 58.

¹⁵¹ ZO XII. 276.

¹⁵² Jakó 2001. 107.

¹⁵³ BánfOkl II. 73–74.

¹⁵⁴ KmJkv I. 1736. sz.

¹⁵⁵ 1465-ben a hajdani ellenség, vingárti Geréb János és dengelegi Pongrác János vajda társaságában ők bíznak meg a nagy tekintélyű id. Vizaknai Miklós végrendeletének végrehajtásával. KmJkv I. 1676. sz.

gekből befolyó jövedelmek híján tekintélyes kíséretet sem tarthattak fenn. Nem csoda, hogy ismét a Mátyás-ellenes táborba sodródnak, mint amúgy az erdélyi nemesség többsége, és ezek társaságában ott vannak az 1467. évi lázadás vezetői közt: az augusztus 18-i kolozsmonostori egyezményben, ahol az országész nemesei Mátyás adópolitikájára hivatkozva fegyvert ragadtak a király ellen, név szerint szerepel losonci Dezsőfi id. László is.¹⁵⁶ Ezzel a család politikailag megásta a saját sírját: a lázadást hamar elfojtó Mátyás sorra kobozta el id. László, ifj. László és Zsigmond birtokait: a csicsói (október 1., Torda) és a divényi (október 8., Gyulafehérvár) váruadalma 2/3-át (csak a János-ág őrizte meg a maga részét, bölcsen távol tartva magát a rebellitól), december 31-én pedig a kezükön levő bálványosi fél-uradalmat adományozta a felbőszült király Beckensloer János váradi püspöknek.¹⁵⁷ Ezzel a nagyra törő família eltűnt az erdélyi politikai színtérről.

Hát a Várdaiak? – kérdezhetnénk. Az biztos, hogy a lázadásban nem vettek részt, de azután már őket sem találjuk Bálványosvár környékén. Pedig, jóllehet István érsek 1471-ben meghalt,¹⁵⁸ a család (III.) Miklós és (II.) László ágán még több generáción keresztül tovább élt. Még arra sem gyanakodhatunk, hogy tagjai kikerültek a nemesség élvonalából, és nem tudva eléggé érvényesíteni érdekeiket, valamilyen módon elvesztették az uradalmat, hiszen (III.) Miklós fiainak pályafutása ezt fényesen cáfolja: Simon (1461–1475/1477) és (III.) Aladár (aki eleinte Pelbárt néven jelenik meg?) (1461–1499/1505) egyaránt az udvarban szolgált, az utóbbitól ráadásul kamarás lett,¹⁵⁹ Mátyás (1462 †1489) a boszniai püspöki székig küzdötte fel magát,¹⁶⁰ (IV.) Miklós (1461–1510/1518) bodrogi ispánt pedig, akinek felesége a dúsgazdag bélteki Drágfi Eufrozina volt, ott találjuk az 1502. évi országgyűlési határozat bárói névsorában, másodunokatestvérét: (II.) László fia: (III.) Lászlót (1468–1507/1517) pedig az 1505. évi *dieta* előkelői közt.¹⁶¹ Még jelentős vagyonszerzésre is futotta a család energiáiból: bátmonostori Töttös Orsolya kezével (II.) László fia: (III.) János (1462 †1492/1493) a magvaszakadt Töttösök gazdag bodrogi és tolnai birtokaira tette rá a kezét (1468).¹⁶² Látható tehát, hogy a família mit sem veszített súlyából a 15. század utolsó harmadában.

Ennek ellenére tény, hogy a bálványosi uradalom birtokosaként 1467 után csak a váradi püspök szerepel, pedig eredetileg, mint láttuk, csak a felerészt kapta meg. Sőt a Várdai-levéltár 1467 utáni anyagában (egy kivétellel¹⁶³) egyáltalán nincs említve a vár vagy valamelyik tartozéka – még igény szintjén sem! Ennek csak az lehet az oka, hogy (II.) László és (III.) Miklós fiai – esetleg még kiskorúságuk idején, 1470–1475 körül – eladták itteni *portio*ikat a váradi püspöknek, esetleg elcserélték azokat egy tiszántúli (szabolcsi székhelyükhöz közeli) birtokra. Hangsúlyozni kell azonban, hogy ez egyelőre csak feltevés, írásos bizonyítékra még nem bukkantam.

A Várdaiak története a 16. században végződött: (II.) László ága 1516 / 1517-ben halt ki (III.) László fiában, Györgyben.¹⁶⁴ (IV.) Miklós utódai még jelentős szerepet vittek a század

¹⁵⁶ SzOkl I. 207–211; Ub VI. 292–295.

¹⁵⁷ DL 27.916; BánfOkl II. 93–94, 95–96.

¹⁵⁸ 1470. december 6-án említik utoljára, 1471. április 22-én már néhai (ZO XI. 83, 532).

¹⁵⁹ ZO XI. 101, 281, 287, 360, 375, 464, XII. 314.

¹⁶⁰ Először 1486. március 6-án említve mint választott püspök (ZO XI. 423), a pápai megerősítés csak 1488 novemberre és 1489 márciusa közt érkezik meg. Uo. XI. 500, XII. 331.

¹⁶¹ Engel 2003 (1968–1970), 50, 52. – Bodrogi ispánságára: ZO XI. 399, XII. 320.

¹⁶² Uo. X. 387–389. Vö. XI. 9, 1. jegyz. Engel 2003 (1968–1970), 55.

¹⁶³ Mindössze annyi történt, hogy 1486. március 1-jén (IV.) Miklós és (III.) Aladár átíratva az 1462. január 7-i, a bálványosi birtoklás jogát a László-ágra is kiterjesztő családi egyezséget (ZO XI. 421–422).

¹⁶⁴ 1517. február 20-án már néhai, örökségéért éppen pereskednek (KmJkv II. 3620. sz.).

elején. Egyik fia: Ferenc (*1474 †1524) váci, majd erdélyi püspök lett,¹⁶⁵ másikat, Imrét (1517 †1526) pedig Brodarics név szerint említi a mohácsi csatában elesettek közt.¹⁶⁶ A Miklós-ágnak végül 1584-ben szakadt magva.¹⁶⁷

Bálványosvár és uradalma hosszú ideig volt a váradi püspökök kezén, és (egy 1529–1536 közötti moldvai vajdai intermezzó után) sorukból az utolsó: Martinuzzi/Utyesinovics (Fráter) György kezéből jutott az erdélyi *fiscus* birtokába és képezte a későbbi szamosújvári uradalom alapját.

Szomorú, hogy annyi küzdelem és fáradozás, pénz-, vér- és energiapocsékolás kárba veszett: a két család letűnt, s a nehéz évek gyötrelmei szinte nyom nélkül fulladtak a múltba. De a történészeknek nem az a dolga, hogy érzelegyen a múlt eseményei felett, vagy e világ változékonyságán elmélkedjen, hanem hogy megismerje, megértse és megértesse, mi is történt valójában e tájakon a középkor utolsó évszázadában.

Könyvészet

a) Források

- BánfOkl = *Oklevéltár a Tomaj-nembeli Losonci Bánffy család történetéhez* (szerk. Varjú Elemér és Iványi Béla). I–II. Bp. 1908–1928.
- Brodarics: *Mohács = Brodarics históriája a mohácsi vészről* (ford. Szentpétery Imre). Bp. 1985.
- CD-ROM = *A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa* (szerk. Rácz György).
- EO = *Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez* (szerk. Jakó Zsigmond). I–II. Bp. 1997–2004.
- KmJkv = *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei* (szerk. Jakó Zsigmond). I–II. Akadémiai Kiadó, Bp. 1990.
- SzOkl = *Székely oklevéltár* (szerk. Szabó Károly – dr. Szádeczky Lajos – Barabás Samu). I–VIII. Kvár-Bp. 1872–1934.
- Thuróczy: MK = Thuróczy János: *A magyarok krónikája*. – Rogerius mester: *Siralmas ének*. Osiris Kiadó, Bp. 2001.
- TelOkl = *A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára* (szerk. Barabás Samu). I–II. Bp. 1895.
- Ub = *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* (bearb. von Franz Zimmermann, Carl Werner, Gustav Gündisch, Konrad Gündisch). I–VII. Hermannstadt–Buk. 1892–1991.
- ZO = *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára* (szerk. Nagy Imre, Nagy Iván, Véghelyi Dezső, Kammerer Ernő, Lukcsics Pál). I–XII. Pest–Bp. 1871–1931.
- ZsO = *Zsigmondkori oklevéltár* (szerk. Mályusz Elemér – Borsa Iván). I–VIII. Bp. 1951–2003.

b) Kézikönyvek és összefoglaló művek

- Csánki = Csánki Dezső: *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában*. I–III. V. Bp. 1890–1913.
- Engel 1996 = Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. I–II. Bp. 1996.
- Engel 2001 = Engel Pál: *Szent István birodalma*. Bp. 2001.
- Engel–Kristó–Kubinyi 1998 = Engel Pál–Kristó Gyula–Kubinyi András: *Magyarország története 1301–1457*. Osiris Kiadó, Bp. 1998.
- Fügedi 1970 = Fügedi Erik: *A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása*. Bp. 1970.

¹⁶⁵ Életrajzát megírta Lukcsics Pál: ZO XII. 365–371.

¹⁶⁶ Brodarics: *Mohács*. 56.

¹⁶⁷ A Zichy-levéltár 1490 utáni része kiadatlan, az 1526 utáni részéről pedig egyáltalán nincs információ, ezért van elnagyolva a család utolsó évszázadának története. A kihalás dátumára: ZO XII. 13.

- Fügedi 1974 = Fügedi Erik: *Uram, királyom. A XV. századi Magyarország hatalmasai*. Bp. 1974.
 Kubinyi 2001 = Kubinyi András: *Mátyás király*. Osiris Kiadó, Bp. 2001.
 Lukinich = Lukinich Imre: *A bethleni gróf Bethlen család története*. Bp. é.n. [1927].
 MagyarNemzTört = *A magyar nemzet története* (főszerk. Szilágyi Sándor). IV. kötet (írta Fraknoi Vilmos). Bp. 1896.
 Maksay 1984 = Maksay Ferenc: *Magyarországi birtokviszonyok a 16. század közepén*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1984.
 MTKr 1981 = *Magyarország történeti kronológiája* (főszerk. Benda Kálmán). I–IV. Bp. 1981.
 MTKr 2001 = *A magyar történelem kronológiája 830–2000*. (szerk. Szvák Gyula). Osiris Kiadó, Bp. 2001.
 Tonk 1979 = Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*. Kriterion Könyvkiadó, Buk. 1979.
 SzDM = Kádár József – Pokoly József – Réthy László – Tagányi Károly: *Szolnok–Dobokavármegye monographiája*. I–VII. Deés 1900–1905.

c) Tanulmányok

- Engel 2003 (1968–1970) = Engel Pál: *A magyar világi nagybirtok megozslása a 15. században*. I–II. In: *Honor, vár, ispánság*. Válogatott tanulmányok (szerk. Csukovits Enikő). Osiris Kiadó, Bp. 2003. 13–72.
 Engel 2003 (1984) = Engel Pál: *Vár és hatalom. Az uralom területiális alapjai a középkori Magyarországon*. I–II. In: *Honor, vár, ispánság*. Válogatott tanulmányok (szerk. Csukovits Enikő). Osiris Kiadó, Bp. 2003. 162–197.
 Engel 2003 (1997) = Engel Pál: *Hunyadi pályakezdése*. In: *Honor, vár, ispánság*. Válogatott tanulmányok (szerk. Csukovits Enikő). Osiris Kiadó, Bp. 2003. 512–526.
 Engel 2003 (1999a) = Engel Pál: *Királyi emberek Valkó megyében*. In: *Honor, vár, ispánság*. Válogatott tanulmányok (szerk. Csukovits Enikő). Osiris Kiadó, Bp. 2003. 578–599.
 Engel 2003 (1999c) = Engel Pál: *Birtokosztály és családkepződés*. In: *Honor, vár, ispánság*. Válogatott tanulmányok (szerk. Csukovits Enikő). Osiris Kiadó, Bp. 2003. 625–637.
 Jakó 2001 = Jakó Zsigmond: *Az erdélyi püspökség középkori birtokairól*. In: *Erdély a keresztény magyar királyságban*. Tanulmányok. (Erdélyi tudományos füzetek 231). (szerk. Dávid Gyula). Kvár 2001. 98–115.

Castle Bálványos (Unguraş) and the High Politics. The Struggle of the Families Dezsőfi de Losonc and Várdai de Kisvárdá for the Domain and Castle. According to the conclusions made by Hungarian specialists, the local (regional) power of aristocracy from medieval Hungary was based on three pillars: the court offices they performed; their domains and castles; their suite based at the institution of *familiaritas* (a kind of vassality). This study – reconstructing a concrete instance – tries to follow the interactions between these factors and to introduce the reader in the strange world of medieval Hungarian noble society with its legal procedures, practical solutions, family links, policies and rivalries. One of the conclusions I made, is that from these factors the primary and the most active one is that of court connections of aristocratic people and their political roles. They had chances to obtain new estates (conserving they actual power) and to protect their interest only being in this status. Another conclusion is, that political changes on the national level (in the royal government, for ex.) had an *instantly* effect on the regional situation, on the fate of some estates, on the family policies and regional balance of forces.

The family Dezsőfi de Losonc (a powerful aristocratic family with traditional interests in Transylvania) wanted to get castle Bálványos (on the actual area of Romania, northern part of Transylvania) and its domain for a long time, because they were after local hegemony in this part of the kingdom. Finally they reached this purpose only partly, because the donation (12th November 1456) was made for the Várdai family, too (coming from the middle nobility, entering the royal court only for a few years). But the resistance of the former possessor's daughters and frantic happenings on high political level (the coup d'état made by László Hunyadi and the rebellion started by his party, after he was executed) stopped both of the families to enter the real possession of their own domain (there existed a local rivalry between the Hunyadi and Dezsőfi families). Finally – seeing that legal processes cannot solve the situation – they succeeded to get the castle (only on the end of 1457) by corrupting its castellan.

Then was following another sudden change: Mathias Hunyadi was elected as king and he donated the castle to his relative: John Geréb de Vingárd who occupied the domain by force. The two damaged families started a long struggle for their own legal possession. Because of the political instability of the first few years of king Mathias's reign, this process followed a very fluctuating way. Only in 1461 they fell in agree with Geréb and got back the castle.

The Dezsőfi family didn't possess this disputed domain for a long time: in 1467 they revolted against king Mathias and their estates were confiscated.